OKU TEFEKKÜR ET TEFEKKÜR ET OKU

OTTO

OTTO 165
© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

KAVRAM HARİTALARI / OSMANLI EDEBİYATI 01

OSMANLI EDEBİYATININ 100'Ü
Üzeyir Aslan-Hakan Taş-Ömer Zülfe

Editör: Ömer Zülfe

Son Okuma: Mehmet Aknar
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos
Baskı:

1. Baskı: Ekim 2018

ISBN
Sertifika No: 33205

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

OSMANLI EDEBİYATININ 100'Ü

Üzeyir Aslan-Hakan Taş-Ömer Zülfe

OTTO

Bu çalışmada,

Üzeyir ASLAN; Ağız, Ankâ, Belâgat, Cemşîd, Çâr Yâr, Dîvâne, Gönül, Gül, Gülzâr, Gonca, Hece, Hızır, Hz. Muhammed (sas.), İrsâl-i Mesel, Kafiye, Kasîde, Lâle, Mahlas, Mersiye, Musammat, Mübâlağa, Na't, Nazım, Ney, Redif, Rübâî, Safran, Servi, Şarap, Şeytân, Şiir, Tevhîd, Tezad maddelerini;

Hakan TAŞ; Âb-ı Hayât, Âh, Aruz, Beyt, Boy, Cinas, Dört Unsur, Gazel, Göz, Güneş, Hâce, Hindû, Hamse, İmale, İstiare, Kıta, Kinaye, La'l, Leff ü Neşr, Mecaz, Med, Mesnevi, Mısra, Münacat, Müstezad, Rakib, Sihr-i Helâl, Sürme, Tecâhül-i Ârif, Telmih, Teşbih, Tevriye, Zahid maddelerini;

Ömer ZÜLFE ise Âşık, Aşk, Ay, Ayna, Ayrılık, Bâd-ı Sabâ, Bülbül, Deniz, Dîvân, Dudak, Felek, Hüsrev ü Şîrîn, Ferhâd, Fesâhat, Gam, Gözyaşı, Hüsn-i Ta'lîl, İnci, Kadeh, Koku, Kûy, Leylâ-Mecnûn, Meclis, Mecmua, Meyhane, Pervane ve Mum, Nesir, Ölüm, Rind, Saç, Sevgili, Tûtî, Ok ve Yay, Vuslat maddelerini yazmıştır.

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

İçindekiler

Şiir 12
Aruz 14
Nesir 16
Nazım 18
Mısra 20
Beyt 22
Mesnevi 24
Kasîde 26
Gazel 28
Musammat 30
Müstezad 32
Kıta 34
Rübâî 36
Dîvân 38
Mecmua 40
Hamse 42
Mahlas 44
Kafiye 46
Redif 48
İmale 50
Med 52
Tevhîd 54
Na't 56
Münacat 58
Mersiye 60
Belâgat 62
Fesâhat 64
Mecaz 66
İstiare 68
Kinaye 70
Tevriye 72
Mübâlağa 74
Hüsn-i Ta'lîl 76
Leff ü Neşr 78
İrsâl-i Mesel 80
Cinas 82
Tezad 84
Tecâhül-i Ârif 86
Telmih 88
Teşbih 90
Sihr-i Helâl 92
Hece 94
Hz. Muhammed(sas.) 96
Hızır 98
Çâr Yâr 100
Şeytân 102
Leylâ-Mecnûn 104
Hüsrev ü Şîrîn 106
Ferhâd 108
Aşk 110
Âşık 112
Sevgili 114
Rind 116
Zahid 118
Rakib 120
Dîvâne 122
Gönül 124
Ayrılık 126
Vuslat 128
Boy 130
Ağız 132
Dudak 134
Saç 136
Göz 138
Kûy 140
Âh 142
Gam 144
Gözyaşı 146
Ölüm 148
Şarap 150
Kadeh 152
Meclis 154
Meyhane 156
Pervane ve Mum 158
Felek 160
Ay 162
Güneş 164
Dört Unsur 166
Âb-ı Hayât 168
Bâd-ı Sabâ 170
Koku 172
Gül 174
Gülzâr 176
Gonca 178
Servi 180
Lâle 182
Safran 184
Bülbül 186
Ankâ 188
Tûtî 190
Deniz 192
İnci 194
La'l 196
Ney 198
Ayna 200
Sürme 202
Ok ve Yay 204
Hâce 206
Hindû 208
Cemşîd 210

Kaynaklar 212

Dizin 220

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Önsöz

Çok zengin kaynaklardan beslenen ve çok yetenekli sanatkârların zihninde yeşeren Osmanlı edebiyatının kavram haritasını en ince ayrıntısına kadar ortaya çıkarmak oldukça güç bir iştir. Bunun yanı sıra ilk akla gelen temel kavramların en basit tariflerini yapmak bile gereksiz ayrıntılara dalmak ya da bir kısır döngüye saplanıp kalmak gibi birçok tehlike barındırır. Ancak, bütün bu güçlükleri aşılmaz engeller olarak görüp sessiz kalmak da imkânsıza sığınıp kolaya kaçmaktan başka bir şey değildir. Bütün bu güçlükleri hesaba katarak hazırladığımız bu kitap Eski Türk edebiyatı, Divan edebiyatı ve Klasik Türk edebiyatı gibi çeşitli adlarla anılan Osmanlı edebiyatının ana kavramları üzerinde ilk bakışta bilinmesi gereken temel bilgiler ihtiva etmektedir.

OTTO Yayınları'nın başlattığı "Kavram Haritaları" projesinin bugüne kadar ortaya konulan sistemi çerçevesinde Osmanlı edebiyatını temsil kabiliyeti bulunduğu düşünülen 100 kelime ve kavram tespit edilmiş ve her biri, elden geldiğince basit bir biçimde tanımlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı edebiyatı hakkında birkaç cümlenin rehberliğinde fikir sahibi olmak isteyenlere hitap etmek amacıyla konular, ilk bilinmesi gereken özellikleriyle anlatılmıştır. Kuşkusuz, bir kavramın veya konunun asıl değeri ayrıntılarında gizlidir. Ancak, ana yolları tanıyıp bilmeden ara yolları yürümek doğru olmaz. Bu yüzden Osmanlı edebiyatının taşıdığı zenginliği, biraz daha derinliğine incelemeyi bu çalışmanın devamı durumundaki 200 ve 300 kavramı ihtiva eden kitaplara bıraktık.

Bu kitapta, nazım şekilleri ve türleri, belagat, sosyal hayat, tasavvuf, kişilikler, tipler, efsane ve inanışlar, kültür ve temel kelimelerden seçilmiş 100 madde yer almaktadır. Maddeler, önce bilinmesi gerekenlerden, sonrakilere doğru akacak şekilde sıralanmıştır. Ele alınan her maddenin en belirgin özellikleri vurgulanmış ve her birine örnekler gösterilmiştir. Bazı maddelerde ise sahanın uzmanları tarafından yapılan tanımlara yer verilmiştir. Bunun yanı sıra maddelerin büyük çoğunluğu Osmanlı edebiyatından şiir ve nesir örnekleriyle desteklenmiştir. Örnek beyitlerin konuyu temsil kabiliyetine dikkat edilmiş, genel okuyucunun anlayışına ve zevkine hitap edecek sadelikte olmalarına özen gösterilmiştir. Yeni anlaşılmazlıklara sebep olmamak adına çevriyazıya yer verilmemiş, buna ek olarak örneklerin imlasında günümüz telaffuzuna yakın bir yol tutulmuştur. Geçmişi bugüne taşımak ve anlaşılmalarına katkı sağlamak amacıyla örnek beyitler, yaşayan Türkçeye aktarılmıştır.

Çeviriler, metne sadık kalınmakla birlikte ilmî çalışmalardakine nispetle daha serbest bir yöntemle çevrilmiştir. Böylelikle Osmanlı edebiyatını kuş bakışı bir gözle görmek isteyen okuyucu, ilk bilinmesi gereken kavramları, en belirleyici özellikleriyle tanıyacak ve kavramların metinlerdeki yansımalarını en yalın hâlleriyle görebilecektir.

Nispeten hacmi küçük böyle bir çalışmanın neden üç imza ile yayımlandığı şeklinde bir soru akla gelebilir. Burada altından kalkılması güç bir yükün ağırlığını paylaşmak gibi bir durum söz konusu değildir. Maddelerin paylaşımında herkesin hâl-i hazırdaki ilgi alanına göre bir tasnife gidilmiştir. Neticede yapılan iş, akademik hayata beraber başlamış, aynı yolda aynı zorlukları yaşamış üç arkadaşın bir hatıra arayışı olarak algılanmalıdır.

Sahaya aşina olanlar, protokole dâhil etmekte öncelik verilmesi gereken ve belki de gereksiz yere ilk 100'e alınan maddeler olduğunu ya da maddelerde asıl söylenmesi gerekenlerin unutulduğunu düşünebilirler. Gelecek yapıcı eleştirileri dikkate alarak eksikleri ve yanlışları ileriki çalışmalarda gidermeyi umut ediyoruz.

Marifet iltifata tabidir, müşterisiz meta zayidir düsturunca bu tür kitapların ortaya çıkması teklif ve teşvik ile olur. Bizi projeden haberdar ederek çalışmaya yönlendiren değerli dostumuz Sayın Veli Aknar'a teşekkürü zevkli bir borç biliriz.

Lise ve üniversite öğrencilerinin yanı sıra Osmanlı edebiyatına meraklı okuyucuların bu kitap sayesinde şiirin dünyasına adım atmada hatırı sayılır bir yol katedeceğini umuyoruz.

Ü. Aslan-H. Taş-Ö. Zülfe

Şiir

şi’r

Bir ölçü ile ya da düz yazı biçiminde oluşturularak estetik duyguları harekete geçiren, heyecan uyandıran ve cezbeden söze denir.

“Hakikatte bir sözün şiir namını alabilmesi öncelikle edebiyattan sayılmasına bağlıdır; manzum olmasına bağlı değil. Olabilir ki bir söz manzum olur da edebiyattan sayılmaz. Ona şiir denilemez.”
(Muallim Nâcî: *Istılâhât-ı Edebiyye*: 143. s.)

“İnsanoğlunun dil vasıtasıyla erişebildiği en yüce, en ince, en derin, en ahenkli, en duygulu ve en etkili edebî ifade biçimi şiirdir.”
(Karataş: *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*: 540. s.)

Aruz

ölçü, tartı, vezin

Birçok sözlük anlamı bulunan kelimenin, terim anlamıyla ilişkili olan anlamı "çadır direği"dir. Şiir, "kıl çadır" anlamına geldiğine göre çadırı ayakta tutan nesne, çadırın direği, yani aruzdur. Aruz, hecelerin kısa/açık, uzun/kapalı oluşlarına göre belli bahirlerde/kalıplarda tertip edilen ritmik bir sistemdir. Araplarda şiirler, sonradan el-Halîl'in sistemleştirdiği aruz bahirleri (hafif, hezec, remel vb) esas alınarak kaleme alınmıştır. Şiirin vezninden kasıt budur, yani belli bir ölçü ile yazılması (Türklerde veznin 8'li, 11'li hece olması gibi) Aruz, Türklere Farslar yoluyla geçmiştir. Türkçede birimlik uzun ünlü olmayışı, ilk dönemlerde aruzun Türkçeye uydurulmasını güçleştirmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Türkçeye geçen Arapça ve Farsça kelimelerin artmasıyla bu güçlük büyük oranda ortadan kalkmıştır. Aşağıda beyitlerin vezinleri ve bahirleri gösterilmiştir.

mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün
hezec . - - - / . - - - / . - -

derip encüm nükûdun gerçi ey meh
döker meydâna her şeb âsumân genc
(Hayâlî: *Dîvân*: 117, g. 1/2)

fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

ey melek-sîmâ ki senden özge hayrândır saña
hak bilir insân demez her kim ki insândır saña
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 21/1)

mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿîlü fâʿilün
muzâriʿ - - . / - . - . / . - - . / - . -

çok evliyâ bu tahta kadem basdılar velî
kim kıldı şerʿ-i ceddüñü icrâ seniñ gibi
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 7-IV/5)

Nesir

Kelime manası, dağıtmak, yaymak, saçmak olan nesir, terim olarak "manzum olmayan söz; düzyazı" anlamındadır. Türk edebiyatında mensur metinler sade nesir, orta nesir ve süslü nesir olmak üzere üç türde tasnif edilmektedir. Sade nesir, geniş halk tabakalarına hitap eden, anlatmak istediği şey üzerine yoğunlaşan ve süse özen göstermeyen bir üsluba sahiptir. Orta nesir, sanat gösterme kaygısıyla, anlam aktarma gayretinin dengeli bir biçimde harmanlandığı nesir üslubudur. Süslü nesir ise tamamıyla sanat gösterme çabasının öne çıktığı, sözün secilerle süslendiği, anlamın çok geri planda kaldığı nesir türüdür.

"Bunlar gelince çok yıllar çok aylar geçti. Bay Bora Bey'in oğlu on beş yaşına girdi. Beyler içinde çalımlı, çal kara kuş erdemli bir yahşı kılıçlı yiğit olmuştu. Ol zamanda beyler bir oğlan baş kesip kan dökmese ad komazlardı."

(*Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*: 44. s.)

"Her binânıñ âḫiri harâb ve her âb-ı hayâtuñ yeri türâbdır; havâdis-i eyyâm, kemân-ı âsümândan atılmış sihâm-ı pertâbdır. Mehd-i gülbünde bir tıfl-ı gonca bulunmaz ki fenâ yelinden nâzik yañağı tabanca yemez; 'ahd-i gülşende bir genc nihâl ele girmez ki pençe-i rûzigârıñ pîç u tâbından şikence yemez."

(K. Paşa-zâde: *Tevârîh-i Âl-i Osm*ân: 6. s.)

"Mânend-i hilâl-i âsümân müşârün bi'l-benân ol nuhbe-i mîrân-i kirâm ve ol güzîde-i zâdegân-ı bâlâ-makâm, nahl-i berûmend-i çemenistân-ı necâbet-mendî âzâde-serv-i gülşen-i irfân-ı ercümendî, yektâ-süvâr-ı muzmâr-ı hakâyık-mazmûn, gavvâs-ı kulzüm-i ma'ânî-i dekâyık-meşhûn, mahdûm-ı pâk-tînet mîr-i hüşyâr-ı pür-zarâfet hazretleriniñ nâm-ı nâmî ve ism-i kirâmîleri İbrâhîm ve mahlas-ı sâmîleri Nâşid olup..."

(Terceme-i Hâl-i Nâşid: *Nâşid D*îvân: 21. s.)

Nazım

nazm

Sıra, düzen, vezinli ve kafiyeli söz demektir. Nazım ile şiir arasında fark vardır. Nazımda şairane düşünceler yoktur, oysa şiirde vezin ve kafiye ile birlikte heyecana bağlı fikirler ve hayaller vardır. Edebiyatımızda nazım, çoğu zaman ‘şiir’ yerine kullanılmıştır.

olup-durur sözümüñ nazm u nesri na’tiñde
hemîşe gevher-i manzûm u lü’lü-yi mensûr
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 2/30)

“(Ey Peygamber!) Senin na’tinde olan nazım ve nesir sözlerim, daima dizilmiş cevher ile saçılmış inci olmuştur.”

görünce sâhib-i dîvân olanlar ebyâtım
dediler olsañ olur ehl-i nazma ser-defter
(Hayâlî: *Dîvân*: 12/k. 3/15)

“Dîvân sahibi olanlar beyitlerimi görünce, ‘Nazım ehli/şairler defterinin başında olsan uygundur.’ dediler.”

haydar-ı kerrârıyım meydân-ı nazmıñ *bâkı*yâ
nevk-i hâme zü’l-fikâr u tab’ düldüldür baña
(Bâkî: *Dîvân*: g. 12/5)

“Ey Bâkî, nazım/şiir meydanının Hz. Ali’siyim; kalemin sivri ucu benim zülfikârım, tabiat ise düldülümdür.”

Mısra

Tam bir vezin ölçüsüne göre düzenlenmiş söze denir. Tek satır olduğu için kafiyesi olmaz. Herhangi bir şiire bağlı olmadan müstakil yazılanlarına *âzâde mısra*, zahmetsizce hatıra gelen ve yüksek bir anlamı içeren mısralara da "sıçrayıp ayrılmış, seçilmiş anlamında *berceste mısra* denir.

su uyur düşman uyur hasta-i hicrân uyumaz
(Şeyh Gâlib: *Dîvân*: g. 116/5)

"Su uyur, düşman uyur, yaralı hasta uyumaz."

âşık-ı sâdık benim mecnûnuñ ancak adı var
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 75/1)

"Gerçek âşık benim, Mecnun'un ancak adı var."

hâlini bilmez perîşânıñ perîşân olmayan
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 227/2)

"Perişan olmayan, perişanın hâlinden anlamaz."

Beyt

Aynı vezinde iki mısradan oluşan bir nazım birimidir. Tek başına, bir şiir parçası olabileceği gibi başka bir manzumenin parçası da olabilir. Kendi arasında kafiyeli olanına *matla,* serbest olanına ise *müfred* denir.

bir yaña kevser konulsa bir yañadan câm-ı mey
kevsere bakmaya sûfî gide sahbâdan yaña
(Meâlî: *Dîvân*: g. 17/4)

"Bir tarafa Kevser öbür tarafa şarap kadehi konulsa; sofi, Kevser'e bakmaz, kadeh tarafına gider."

hayâlinden gelir gam hâtıra cânâneden gelmez
sitem hep âşinâlardan gelir bîgâneden gelmez
(Nâbî: *Dîvân*: g. 279/1)

"Gam, gönlüme sevgilinin hayalinden gelir, kendisinden gelmez; çünkü eziyet daima dostlardan gelir, yabancıdan gelmez."

nigârâ haddiniñ lutfu komadı gülde reng ü bû
apardı gözleriñ sihri gözünden nergisiñ uyhu
(Şeyhî: *Dîvân*: g. 145/1)

"Ey [resim kadar güzel] sevgili, yanağının ihsanı gülde renk ve koku bırakmadı; gözlerinin büyüsü nergisin gözünden uykuyu giderdi."

Mesnevi

Her bir beyti kendi arasında kafiyeli nazım biçiminin adıdır. Uzun temalı konular, kafiye kolaylığı sebebiyle mesnevilerde işlenebilmiştir. İran edebiyatında doğmuştur. Türk şairleri, dinî temalı mesneviler bakımından Farslardan etkilenmişlerdir; ancak hilye, miraciye ve mevlit gibi türler Türk edebiyatına has orijinal eserlerdir. Türk edebiyatında yazılmış ilk mesnevi, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Anadolu sahasının ilk ve önemli mesnevileri arasında Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'si, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyhâ*'sı, Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ı ve Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'si zikredilebilir.

"Mesnevî: Her beyti birbiriyle kafiyeli olan manzumedir. Yâni gazel gibi kaside gibi her beytin sonunda aynı revî ile biten kafiye bulundurmak mecburiyeti yokdur. Bunun için nazım şekillerinin en kolay tanzim edilenidir. Bu kolaylık dolayısiyle de mevzûa dâir uzunca manzûmeler hattâ manzûm kitablar mesnevî şekliyle yazılagelmişdir."

(Tâhirü'l-Mevlevî*: Edebiyat Lüga*tı: [9]9a)

"Mesnevi: Her beyti ayrı kafiyeli manzumeye verilen addır. Gazel gibi kaside gibi her beytin sonunda aynı revî ile biten kafiye bulundurmak mecburiyyeti olmadığı için nazım şekillerinin en kolayıdır. Bu kolaylık sebebiyledir ki her mevzua dair uzunca manzumeler, hatta manzum kitaplar mesnevi şekliyle yazılmıştır."

(Pakalın*: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü*ğü: II. c. 448. s.)

Kasîde

İlk beytinin mısraları birbiriyle kafiyeli, diğer beyitlerinin ikinci mısraı ilk beyitle kafiyeli, aynı aruz kalıbı ile söylenmiş, en az on beş beyitten oluşan nazım biçiminin adıdır. Kaside, Arap edebiyatında ortaya çıkmış, sonra Fars ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Övgü şiirleri genellikle bu nazım biçimi ile yazılır. Öyle ki kaside deyince çoğunlukla methiye anlaşılır. Kasidede nesib veya teşbib, girizgâh, medhiyye, tegazzül, fahriyye ve dua bölümleri vardır. Kaside, divanların ilk bölümü olan kasâ'id kısmında bulunur. Konusuna göre tevhid, naat, münacaat, mersiyye, cülûsiyye, ramazaniyye, bahariyye, hicviyye vb.; redifine göre güneş, kerem, su, gül, sünbül, hançer, tîg, kalem, vb.; kafiyesine göre raiyye, mimiyye, nuniyye vb. adlar alır.

yine azm-i rezm kıldı server-i hâver güneş
kim diyâr-ı hinde çekti subh-dem leşker güneş

(Atâyî: *Dîvân*: k. 1/1)

"Doğu ülkesinin padişahı olan güneş yine savaşa karar verdi, bunun için sabahleyin Hind ülkesine asker sürdü." [Sultan II. Murad medhiyyesinden].

lü'lû dişiñ kim olmış aña perdedâr la'l
her dânesi düşürdü gözümden hezâr la'l

(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 13/1)

"La'lin perdedar olduğu dişinin her tanesi gözümden binlerce la'l düşürdü." [Fatih Sultan Mehmed medhiyyesinden].

saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su
kim bu deñli tutuşan odlara kılmaz çâre su

(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/1)

"Ey göz, gönlümdeki ateşlere göz yaşından su saçma; çünkü bu denli tutuşan ateşlere su çare olmaz." [Naat kasideden].

Gazel

Araplarda kasidenin içerisinde bir bölümken daha sonra ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Çoklukla 5 ila 15 beyit arasındadır. Birinci beyti kendi arasında kafiyeli, öbür beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir. Gazeller, biçim ve içerik özelliklerine göre çeşitli adlandırmalara tabi tutulmuştur: Âşıkane, rindane, şuhane, sufiyane gazeller; yek-ahenk, yek-avaz, musammat, mutavvel, mükerrer, mülemma, müracaa, müstezad, müşterek, müzeyyel ve nazire gazel olarak sıralanabilir.

1. mey sohbetinde mutrib ü sâkî güzel gerek
   gûyendeler okumağa rengîn gazel gerek

   sûfî tutuşma değme yalıñ yüzlü şevkine
   mahbûb bî-nazîr ü güzel bî-bedel gerek

3. alsañ kimerde n'ola göñül kozısın ele
   geh gâh âfitâb karîn-i hamel gerek

   diş urmasın lebiñe sakın müddeî ki la'l
   kıymetli olmağa sanemâ bî-halel gerek

5. dehriñ *me'âlî* tuymayayın der-iseñ gamın
   destiñde câm-ı bâde yanıñda güzel gerek
   (Meâlî: *Dîvân*: g. 96)

Musammat

Müselles, murabbâ, muhammes, tahmîs, müseddes, tesdîs, terkib-bend, tercî-bend vb. bendlerden oluşan nazım biçimlerinin genel adıdır. Musammatlar divanlarda kasidelerden sonraki bölümde yer alır. Cüzleri tekrar eden vezinlerle; mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün, müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün gibi; yazılmış kaside ve gazeller için de 'Musammat' tabiri kullanılmıştır. Böyle kaside ve gazellerin beyitlerinin mısraları ikiye bölünerek mısra sayısı dörde çıkabilir, bu şekilde beyit bende dönüşmüş olur.

dedi birgün pend edip baña dedem
ey püser gel yarın için yeme gam
ibn-i vakt ol virdiñ olsun dem be-dem
dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

(Hayretî: *Dîvân*: ms. 11/1)

"Birgün dedem bana öğüt verip şöyle dedi: 'Ey oğul, yarın için üzülme; ibn-i vakt ol, şu söz her an virdin olsun: An bu andır, an bu andır, an bu andır.'"

perîşân hâliñ oldum sormadıñ hâl-i perîşânım
gamıñdan derde düştüm kılmadıñ tedbîr-i dermânım
ne dersin rûzgârım böyle mi geçsin güzel hânım
gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

(Fuzûlî: *Dîvân*: ms. 12/1)

"Senin için hâl-i perişan oldum, perişan hâlimi sormadın; gamından dolayı derde düştüm, çaresine bakmadın; ey güzel hânım, ne dersin, zamanım böyle mi geçsin? Gözüm, canım, efendim, sevdiğim, devletli sultanım!"

Müstezad

Artırılmak istenen şey anlamındadır. Her bir mısranın altına kısa bir veya iki mısra eklenerek umumiyetle *mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün/mef'ûlü fe'ûlün* kalıbıyla yazılmakla birlikte başka vezinlerle de yazılabilen ve farklı nazım şekillerinde görülebilen bir biçimdir. Ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirmemek gerekir.

Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün/ Mef'ûlü fe'ûlün

1. âşüfte kılıp aklımı etti dili şeydâ/bu zülf-i semen-sâ
   câdûlık-ıla eyledi cân mülkünü yağmâ/şol nergis-i şehlâ

   rahm eylemeyip urdu dile hışm-ıla hancer/ol gamzesi kâfer
   dökdi yere zulm-ile n'idem kanımı derdâ/eyvâh dirîğâ

3. oldukça revân nâz-ıla ol kâmet-i dil-cû/yüz lutf-ıla her sû
   cûy eyledi bu gözlerimiñ yaşını her câ/ey serv-i dil-ârâ

   dil bülbülü hayrân oluban eyledi efgân/derd-ile hezârân
   gül yüzüñe karşı seniñ ey ruhları zîbâ/zî murg-ı hoş-âvâ

5. pervâne bigi ruhlarıñıñ şem'ine ey mâh/her şâm u sehergâh
   diler ki yaka bâl ü perin mihr-i mücellâ/kalmaya_aña pervâ

   la'lîn lebiñiñ çâkeridir la'l-ile mercân/ey kân-ı bedahşân
   pervîn dişiñiñ bendesidir ıkd-ı süreyyâ/hem lûlû-yı lâlâ

7. terk eyledi yoluñda *serâyî* dil ü cânı/hem dahı cihânı
   sen dil-ber-içün etdi kamu varını yağmâ/kıldı teni tenhâ

(Serâyî: *Dîvân*: 2. Müstezad)

Kıta

Parça anlamındadır. İlk mısraları serbest, ikinci mısraları birbiri ile kafiyeli, aynı vezinde yazılmış, en az iki beyitlik nazım biçimine verilen addır. Uzun kıtlara kıta-i kebire denir. Matla beyti olmamasıyla nazımdan ayrılır.

‘ilm kesbiyle pâye-i rif‘at
ârzû-yı muhâl imiş ancak

‘aşk imiş her ne var ‘âlemde
‘ilm bir kîl ü kâl imiş ancak

(Fuzûlî: *Dîvân*: 19. kıta)

“İlim elde ederek yücelmek, gerçekleşmesi imkânsız bir istekmiş; bu dünyada her ne varsa aşkmış; ilim ise yalnızca boş bir lafmış.”

kalender-hâneye şi‘rim düşelden
igen de iltifât etmez libâsa

çıkartıp câme-i fâhirlerini
ışıklar gibi girmişdir pelâsa

(Vusûlî: *Dîvân*: 2. kıta)

“Şiirim kalenderhaneye düşeli beri elbiseye çok da iltifat etmez; şerefli elbisesini çıkarıp ışık dervişleri gibi abaya bürünmüştür.”

Rübâî

terâne, dü beyt, çâr mısrâ

Hezec bahrinin ahreb ve ahrem kalıpları ile yazılan iki beyitlik (dört mısralık) manzumelere veya iki beyitlik gazellere denir. Rübâînin birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbiri ile kafiyeli olur. Bütün mısraları kafiyeli olan rübâîlere musarrâ, bestelenerek okunan rübâîlere ise terâne denmiştir. Müstezad rübâîler de vardır. Rübâîde şairin mahlası yer alabilir. Rübâîyi oluşturan her mısra, ahreb ve ahrem kalıplarından biriyle yazılabilir.

kimdir ki gamıñda nâle vü zâr etmez
derdin saña nâle ile izhâr etmez
feryâdına hîç kimseniñ yetmezsin
feryâd ki feryâd sana kâr etmez

(Fuzûlî: *Dîvân*: r. 32)

"Gamında inleyip ağlamayan, derdini sana inleme ile göstermeyen kim var? Hiç kimsenin feryadına koşmazsın, feryat ki feryat sana işlemez."

aşk âdemi hasta vü dil-efgâr eyler
âşüfte vü bî-karâr u gam-hâr eyler
aşk âdemi öldürüp yatırmaz ammâ
cânından usandırıp yerin nâr eyler

(Nev'î: *Dîvân*: r. 6)

"Aşk, insanı hasta, gönlü yaralı, düşkün, kararsız ve gam yeyici/üzüntülü eder. Aşk, insanı öldürüp yatırmaz ama canından usandırıp yerini ateş/cehennem eder."

Dîvân

divançe, defter

Osmanlı şairlerinin çeşitli zaman dilimlerinde ve farklı sebeplerle yazdıkları şiirleri, yeterli sayı ve çeşitliliğe ulaştıktan sonra belli bir düzen ve sıralama çerçevesinde topladıkları kitaplardır. Tam ve düzenli divanlar müretteb ve mükemmel diye adlandırılır. Hacmi küçük ve bazı tür ve biçimlerde eksikleri bulunanlara Divançe denir. Bir divanda mutlaka olması gereken nazım biçimi gazeldir. Tam bir divan; Dibace (Önsöz), Kasideler, Musammatlar, Gazeller, Kıtalar/Rubâîler, Beyitler ve Mısralar'dan oluşur.

tarz-ı eş'âra *necâtî* bir letâfet verdi kim
her melek meyl-i zarâfet ediben dîvân okur
(Necâtî: *Dîvân*: g. 197/10)

"Necâtî şiir üslubuna öyle bir incelik, güzellik verdi ki her melek zarafet edinmek için divanını okuyor."

nice derc edem sıfât-ı hüsniñi ben deftere
gül yüzüñ vasfında şi'rim başka bir dîvân olur
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 79/5)

"Ben senin güzelliğinin vasıflarını deftere nasıl sığdırabilirim ki; gül yüzünün vasfında şiirim başlı başına bir divan olur."

yâr çün kim okumaz mihr ü vefâ destânın
niçe bir yazıla bu defter ü dîvân niçe bir
(Hayretî: *Dîvân*: g. 89/9)

"Mademki sevgili vefanın ve merhametin destanını okumuyor; öyleyse bu defterler, divanlar daha ne diye yazılacak, ne diye?"

Mecmua

mecmû'a-i eş'âr, mecmû'a-i nezâir

Çok çeşitli türlerde seçkin şiirlerin ve edebî metinlerin kimi zaman belli bir düzen içerisinde kimi zaman da gelişi güzel derlendiği kitaplardır. Belli bir şekil veya türdeki şiir ve yazıları ihtiva edenleri bulunabileceği gibi birbirinden farklı türlerdeki şiirleri ya da metinleri bir araya getirenleri vardır. Müstakil eserler de risaleler mecmuası şeklinde derlenebilir. Çoğunun kim tarafından toplandığı belli değildir. Derleyeni belli olanlar derleyenin adıyla anılır. Pervâne Beg Mecmuası, Nazmî Mecmuası gibi. Genel olarak Mecmû'a-i Eş'âr, Mecmû'a-i Nezâir, Mecmû'a-i Gazeliyyat ve Mecmû'a-i Münşe'ât biçiminde kaydedilirler.

Arapça olan bu kelime, *cem'* kökünden gelmektedir. Toplamak, dermek, bir araya getirmek anlamlarında kullanılan, mastardan yapılan *mecmû'* ise toplanmış, derilmiş demektir. Bu kelimenin müennesi *mecmua*'dır. Anlamı da toplanıp biriktirilmiş şeylerin hepsi, seçilmiş yazılardan meydana getirilmiş yazma kitaptır

(*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedi*si: 6. C., 170. s.)

"Mecmualar, genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplardır: Mecmû'atü'l-ehâdîs, mecmûa-i fetâvâ, mecmûa-i ed'iye, mecmûatü'r-resâil, mecmûa-i eş'âr, mecmûa-i tevârîh, Mecmûa-i fevâid gibi. Mecmua başlangıçta, birçok bakımdan benzediği cönk gibi âyetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilâhiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilâç tariflerinin ve faydalı bilgilerin (fevâid), notların, tarihî belge ve kayıtların (tevârih) derlendiği bir not defteri hâlinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği kazanmıştır."

(Uzun: "Mecmua": *TDV*İA: 28. C., 265. s.)

Hamse

Mesnevi nazım biçimiyle yazılmış beş kitaptan müteşekkil külliyat. İlkin Genceli Nizami'nin (ö. 1212]) *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft-Peyker*, *İskendernâme* adlı Farsça eserleri için söylenmiştir. 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı şairleri kimi nazire, tercüme kimi de telif olmak üzere farklı adlarla eserler vermişlerdir. Anadolu sahasında ilk hamse sahibi Hamdullah Hamdi'dir. Başlıca hamseciler şunlardır: Ârif, Behiştî, Lâmiî, Celîlî, Taşlıcalı Yahyâ, Ahmed-i Rıdvan, Nevizâde Atâyî, Nergisî, Subhîzâde Feyzî.

"Hamse: Mesnevi şekliyle yazılmış beş kitaptan ibaret bir takım demektir ki böyle eser meydana getirmiş olanlara "hamse-nüvîs" yahut "hamseci" derler."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 49[b])

"Hamse: Mesnevi şekli ile beş kitaptan mürekkep olmak üzere yazılan eserlere verilen addır. Bu tür eser yazanlara 'hamse-nüvîs' denilir. Hamse adı verilen tarzdaki ilk eser Nizami'nin beş hazine manasına gelen 'penç genc'tir."
(Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: 1. c. 720. s.)

Mahlas

Edebiyatta kullanılan takma ada denir. Mahlas olarak seçilen sözcük Arapça nispet î'si ile birlikte kullanılır. Mahlas, şairin kendi adı olabileceği gibi adı dışında başka bir sözcük de olabilir. Şairler kimi zaman mahlaslarını, sözlük anlamını da düşündürecek biçimde kullanırlar ki böylece hüsn-i tahallüs sanatını yaparlar.

vuslat *hayâlî* geçti fürkat demi erişti
zehr-i firâk-ı dilber cânın kimiñ acıtmaz
(Hayâlî: *Dîvân*: 201/g. 15/5)

"Ey Hayâlî, kavuşma hayali geçti, ayrılık zamanı geldi; sevgilinin ayrılık zehri kimin canını acıtmaz."

lebiñ vasf eylese *ca'fer* gören der
zihî şîrîn me'ânî ter ibârât
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 11/5)

"Cafer senin dudağını anlatsa, gören, 'Ne şirin manalar, ne güzel yeni ibareler.' der."

ey *fuzûlî* âleminñ gördüm kamu ni'metlerin
hîç ni'met görmedim dîdâr-ı dilber tek lezîz
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 65/7)

"Ey Fuzûlî, dünyanın bütün nimetlerini gördüm, ama sevgilinin yüzü gibi zevkli hiç bir nimet görmedim."

Kafiye

uyak

Sözlük anlamı, başın arkası, ense demektir. Edebiyatta mısra sonlarındaki ses benzerliğine denir. Kafiyeyi oluşturan sözcüklerin ya anlamı farklı ya da aynı anlamda farklı sözcükler olması gereklidir.

kılsa vaslıñ şâmımı subha berâber yoh *aceb*
resmdir fasl-ı bahâr olmak berâber rûz u *şeb*
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 32/1)

"Vuslatın, gecemle sabahımı beraber etse şaşılmaz, çünkü bahar mevsiminde gece ile gündüzün bir olması olağandır."

ârızıñ nâgeh 'arak-rîz olsa ey hûr-ı *cemîl*
sanırım cennette tuğyân eylemiştir *selsebîl*
(Hayâlî: *Dîvân*: 263/g. 9/1)

"Ey güzel huri, yanağın ansızın ter dökse cennetteki çeşmenin taştığını sanırım."

nâz etme ki dil *belâ*ya döymez
bîmârdır ol *cefâ*ya döymez
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 114/1)

"Naz etme ki gönül belaya dayanamaz, o hastadır; sıkıntıya dayanamaz."

Redif

Mısra sonlarında tekrar eden, aynı görev ve anlamdaki ses veya sesler topluluğudur. Redif, ek, takı vb. olabileceği gibi kendi başına bir sözcük veya söz öbeği de olabilir.

ey fitnesi çok kavli yalan *yandım eliñden*
bir nâz ile biñ göñül alan *yandım eliñden*
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 230/1)

"Ey fitnesi çok, sözü yalan (sevgili), yandım elinden; bir naz ile bin gönül alan, yandım elinden."

cânımıñ cânı *değil mi lebleriñ*
yüreğim kanı *değil mi lebleriñ*
(Necâtî Bey: *Dîvân*: g. 301/1)

"Dudakların canımın canı, yüreğimin kanı değil mi?"

şerbet-i la'liñ ki derler çeşme-yi hayvân *aña*
ol verir cân dem be-dem uşşâka vü ben cân *aña*
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 10/1)

"Ölümsüzlük suyu denilen dudağının şerbeti her an âşıklara can verir, ben ise ona canımı veririm."

İmale

Arapçada *a* ünlüsünün *e* veya *i* olma eğilimine denir. Fars aruz biliminde, Arapça kökenli uzun bir *a* ünlüsünün Farsça kökenli bir *yâ-yı mechûl* ile kafiyeli olması durumunun adıdır. Osmanlı aruz biliminde ise imale tabirinin başka bir anlamı vardır, o da Türkçe kökenli bir kelimede kısa bir hecede bulunan bir ünlünün uzun okunmasıdır. İmale yardımıyla Türkçe kökenli kelimeler, hecelerin uzunluk-kısalığına dayanan aruz ölçüsüne uydurulmaktadır. İmale, sonu güzel h ile biten Arapça ve Farsça kelimeler müstesna olmak üzere sadece Türkçe kelimelerde yapılır. Şairler, Türkçe kelimede imale yapıldığını belirtmek adına zaman zaman Arap harfli metinde imaleli heceyi, ünlüsüne göre elif, vav, ye ve güzel ile imla etmişlerdir.

mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün
hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

gec*ê* pervânelerl*ê* bezmi germâgerm i*dî* şemʿiñ
seher baktım ne şemʿ-*î* meclis-ârâ var ne pervâne
(Ş. Yahyâ*: Dî*vân: g. 343/4)

fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

mübtelâñ *ôlâ*na rahm ey*lê* demiş cânâneye
ey vusûlî söylemiş düşmen yi*nê* senden yaña
(Vusûlî*: Dî*vân: g. 4/5)

feʿûlün feʿûlün feʿûlün feʿûl
mütekârib . - - / . - - / . - - / . -

havâdan zemî*nê* ya*ğâ* lâleler
zemînden havâ*yâ* çı*kâ* nâleler
(Ahmed Paşa*: Dî*vân: k. 3/103)

Med

Med, imalenin bir çeşididir, imale-i memdûde diye de geçer. Birleşik hece ve bir buçuk hece olarak da bilinir. Çoklukla Arapça ve Farsça kelimelerde bir uzun ünlüden sonra ünsüzle biten ya da sonu çift ünsüzle biten bir heceyi bir uzun bir kısa olmak üzere iki hece olarak okumaktır. Hece, uzun ünlüden sonra *nun* harfi ile tamamlanıyorsa çoklukla med yapılmaz; ancak bu tür hecelerde seyrek de olsa med yapıldığı görülür. Kimi zaman Türkçe kelime ve hecelerde de med yapıldığı vakidir. Med, aruzda bir kusur değildir; hatta ahengi artırıcı bir unsur olarak görülür.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

gâh yüz luµf ®ılur gâh tegâfül gûyâ
gâh bilmez bu gir*ift*ârlığım *gâh* bilir
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. CVII/3)

mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün
muzâri‘ - - . / - . - . / . - - . / - . -

ol lebler ile *âş* yerer belki kanıma
imrenmesin dehânı meded iki cânlıdır
(Bâkî: *Dîvân*: g. 102/5)

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fa‘lün
remel . . - - / . . - - / . . - - / - -

şem‘dir terbiyetiñ dâr-ı cihân bir zindân
kişi zind*ân*da bî-*şem*‘ oturmak müşkil
(Necâtî: *Dîvân*: k. 14/37)

Tevhîd

Birleme, bir sayma, birliğine inanma, Allah'ın zatını her şeyden soyutlama demektir. Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan manzum ve mensur metinlerin genel adıdır. Manzum olanları; kaside, mesnevi, gazel, tercî-bend, terkib-bend vb. nazım şekilleri ile yazılabilmektedir.

çü kâf u nûn ile kevneyn nüshasın yazdı
pes âdemiñ elifin kıldı 'ayn-ı âleme dâl

(Şeyhî: *Dîvân*: k. 3/16)

"Varlık nüshasını kâf ve nûn (Kün 'Ol!') ile yazdıktan sonra âdemin elifini dünyanın gözüne dal/delil etti."

yaradan hakı çünki cân ol verir
bir avuç türâba cihân ol verir

(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 2/1)

"Yaradan hakkı için can veren O'dur; bir avuç toprağa (insana) dünyayı veren/bir avuç toprağı dünya ol diyen O'dur."

kadîr ü muktedir ü kâdir ü mukaddir ü hay
alîm ü âlim ü allâm ü a'lem ü a'lâ

(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 1/49)

"Kudretli, muktedir, kâdir, takdir eden, diri, bilgili, bilen, her şeyi hakkıyla bilen, en iyi bilen, en yüce (Allah)"

Na’t

Birini överek anlatma, vasıflandırma, medih ve sena ile birlikte tarif etme demektir. Na’tlerde yalnız iyi ve güzel olan nitelikler söylenir, kötü özellikler anlatılmaz. Na’tler övgü şiirleridir. Na’tlerin medhiyelerden ayrılan yönü, din büyüklerinin övgüsü için yazılan şiirlere ad olmasıdır. Padişah, devlet büyükleri, âlimler vb. öven şiirlere medhiyye denmiştir. Hz. Muhammed’i (sas.) övmek amacıyla yazılan şiirlere na’t-ı şerîf, dört halife övgüsünde yazılanlara na’t-ı çâr-yâr, yalnız Hz. Ali’yi övmek üzere yazılanlara ise na’t-ı Alî denir. Na’tler çoğunlukla kaside ve musammat nazım biçimleri ile yazılır. Edebiyatımızda mensur na’tler de vardır.

zîb-i cemâl-i fasl-ı bahâr olsa gül ne tañ
çün asl-ı pâkidir arak-ı fahr-ı enbiyâ
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: ms. 1/1-11)

“Gül, bahar mevsiminin güzel yüzünün süsü olsa şaşılmaz; çünkü temiz aslı, nebilerin övüncü olan (Hz. Muhammed’in) terindendir.”

saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su
kim bu denli tutuşan odlara kılmaz çâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/1)

“Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşından su saçma; çünkü bu denli tutuşan odlara su çare olmaz.”

etmiş seni hudâ-yı cihân ilm ü fazl ile
müşkil-güşâ-yı zümre-yi insân yâ alî
(Hayretî: *Dîvân*: k. 3/14)

“Ey Ali, cihanın sahibi seni ilim ve faziletle insanların müşküllerini çözücü yapmıştır.”

Münacat

Fısıldamak, kulağa söylemek demektir. Allah'a yalvarma, O'ndan istekte bulunma yolunda söylenmiş sözlerdir. Kasidenin türlerinden olmakla birlikte mesnevi ve gazel nazım biçiminde yazılmış münacatlar da vardır.

1. hudâvendâ bize lütf u kerem kıl
   yol içinde bizi sâbit-kadem kıl
2. yazıklardan katı mecrûhuz em kıl
   agisnâ yâ gıyâse'l-müstagîsîn
   (Kemal Ümmî: *Dîvân*: 2. Münacat)

"Ey Allah'ım, bize ihsan et, yol içinde bizim ayağımızı sabit kıl, günahlardan çok yaralandık, ilaç et, ey yardım isteyenleri yardımsız bırakmayan, bize yardım et."

1. hudâyâ hudâlık saña yaraşır
   nitekim gedâlık baña yaraşır
2. çü sensin penâhı cihân halkınıñ
   kamudan saña ilticâ yaraşır
   (Adlî: *Dîvân*: 1. Münacat)

"Ey Allah'ım, dilencilik nasıl bana yakışıyorsa Tanrılık da sana yakışır; insanların sığınağı sen olduğuna göre herkesin sana iltica etmesi yaraşır."

Mersiye

Ölen bir kimsenin ardından onun iyiliklerini anlatma, güzel niteliklerinden bahsetme, onu kaybetmenin verdiği üzüntüyü dile getirerek hayırla anma ve ona olan ilgiyi ifade etmek üzere yazılmış lirik manzumelerin adıdır. Mersiyeler genellike kaside ve musammat nazım şekilleriyle yazılır. Mersiyelerde felekten şikâyet, övgü ve dua bölümleri bulunur.

gün toğdu şâh-ı âlem uyanmaz mı hâbdan
kılmaz mı cilve hayme-yi gerdûn-cenâbdan
(Bâkî: *Dîvân*: ms. 1/5-1)

"Güneş doğdu, dünya padişahı (Sultan Süleyman) uykudan uyanmaz mı, felek mertebeli çadırından görünmez mi?"

güldü mü kimse ki ol âhir-i kâr ağlamaya
âteş-i hasret ile yâ ciğerin dağlamaya
âkil oldur ki bu dünyâya gönül bağlamaya
kanı ol gülbün-i gülzâr-ı letâfet memi şah
(Hayretî: *Dîvân*: ms. 23/11)

"Kimse var mı ki güldükten sonra ağlamasın, yahut hasret ateşiyle ciğerini dağlamasın. Akıllı, bu dünyaya gönül bağlamayandır, hani o güzel gül bahçesinin gül ağacı olan Memi Şah nerede?"

bende vü şâh olmadı âzâd eliñden a felek
dâd eliñden a felek feryâd eliñden a felek
(Hayâlî: *Dîvân*: 80/ms. 7/1-8)

"Ey felek, senin elinden kul da padişah da kurtulmadı; imdat elinden a felek, feryat elinden a felek!" [Şehzade Mehmed mersiyesinden].

Belâgat

retorik

İyi konuşma, sözle inandırma, söz sanatlarını inceleyen bilgi dalı, retorik. Konuyu bütün yönleriyle kavrayarak hiçbir yanlış ve eksik anlamaya mahal vermeden, yorum gerektirmeden, yapmacıktan uzak bir şekilde düzgün anlatma sanatı. Konunun duruma uygun olarak ve yerine göre güzel, düzgün ve sanatlı anlatılması.

"Ulaşma, erişme, güzel, etkili, karşısındaki muhatabı hayran bırakacak derecede doğru söz sarf etme. Sözün açık, anlaşılır, yanlışsız ve yer ve zamana uygun olarak kullanılması. Yerinde ve zamanında söz söylemeyi sağlayan meani, beyan ve bediin gerektirdiği özelliklere sahip olmasıdır."

(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 17. s.)

"Sözün fasih olmakla beraber muktezâ-yı hâl ve makama mutabık olmasıdır, diye tarif edilir. Öyle sözlerle onları söyleyebilenlere belîğ denir. Sözün fasih olması: ifadenin kusurlu olmaması. Yerinde ve muktezâ-yı hâl ve makama mutabık olması da; adamına göre söylenmesidir."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 25. s.)

Fesâhat

Sözün anlamının açık ve anlaşılır, söylenişinin güzel ve akıcı olmasıdır. Anlamın, okuyucunun zihninde canlanmasını engelleyecek kusurlar bulunmayan; söylenişinde akıcılığı ve ahengi bozacak hatalar olmayan söze ve bu sözü söyleyip yazana *fasîh* adı verilir. *Ta'kîd*, *Za'f-ı Te'lif*, *Tenafür*, *Kıyasa Muhalefet* ve *Garabet* fesahati bozan kusurlardandır. Şiir ve nesirde bir ifade veya sözün beliğ sayılabilmesi için fasîh olması gerekir.

"Elfâzın telaffuz ve istimâ'ı tatlı, manası zâhir yani telaffuz olunur iken ma'nâsı zihne mütebâdir olmaktır. Bunun alâmeti dahi elfâzın kavâ'id-i lisâna muvâfık ve elsine-i üdebâda kesîrü'l-isti'mâl olmasıdır."

(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 4. s.)

"...Fesahat'in terim anlamı lafızların telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olmasıdır. Bunun alâmeti de lafızların dil kurallarına uygun olup o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görerek yaygın şekilde kullanılmasıdır."

(Saraç: *Klasik Şiir Bilgisi Belâgat*: 37. s.)

"Sözü teşkil eden kelimelerin her birinde ve o kelimelerden müteşekkil sözde lafz, mânâ ve âhenk itibariyle kusur bulunmamaktır."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lugat*i: 45. s.)

"Şu hâlde işitilmesinde kulağın hoşlanacağı, anlaşılmasında zihnin güçlük çekmeyeceği, erkânının imtizâcı bir vahdet prensibine dayanan sözler, fasîh hâlde bulunurlar."

(Bilgegil: *Edebiyat Bilgi ve Teorile*ri: 25. s.)

Mecaz

Bir sözün gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır. Sözün gerçek anlamda anlaşılmasına mani bir alaka olmalıdır. Mecaz-ı mürselde, gerçek anlam ile mecazi anlam arasında, benzerlik dışında bir ilgi vardır. Bu ilgiler; bütün-parça, yer, sebep-sonuç, genel anlam-özel anlam, mazhariyet, alet olma, öncelik-sonralık vs. sıralanabilir. Örnekler:

"Şu sebilden içtim."

bir *câm içirdi* göñlüme mihriñ seherde kim
her zerre geldi çeşmime câm-ı cihân-nümâ
(Şem'î: *Dîvân*: g. 9/2)

"Aşkın, gönlüme seher vakti öyle bir şarap içirdi ki her zerre gözüme dünyayı gösteren kadeh gibi geldi."

mekke kulpu gibi tut *emrî* kapısı halkasın
saña ol dergâhdan olur olursa feth-i bâb
(Emrî: *Dîvân*: g. 41/5)

"A Emrî, [sevgilinin] kapısının halkasını Mekke kulpu gibi tut; sana kapı açılırsa o dergâhtan açılır."

İstiare

Teşbih ve mecazla ilintilidir. Bir sözün gerçek anlamı ile mecazi anlamı arasındaki ilişki benzerlik ise buna istiare denir. İstiarede kelimenin anlamı, geçici olarak başka bir kelimenin yerinde kullanılır. Açık, kapalı, mürekkep, temsili, tafsili gibi çeşitleri vardır.

görüp endîşe-i katlimde ol *mâh*ı budur derdim
ki bu endîşeden ol *meh* peşîmân olmasın yâ rab
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 30/3)

"Ey Allah'ım, o ay [gibi güzelin], beni öldürme düşüncesi içinde olduğunu görüyorum; benim derdim, sevgilinin bu düşünceden pişman olmasıdır."

kızardı kan dere battı ko yüzüñü görsün
çıkınca rûy-ı zemîne neler çeker lâle
(Nâmî: *Dîvân*: k. 7/3)

"Toprağın yüzüne çıkıncaya kadar lale neler çekiyor, kızarıyor, kan ter içinde kalıyor. [Ey sevgili,] izin ver de yüzünü görsün."

hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
bakmağa hüsnüñe yüzü döymez hicâb eder
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/1)

"Ey ay [gibi olan sevgili], güneşin, bulutu örtü yaptığını sanma; senin güzelliğine bakmaya yüzü dayanamaz, utanır."

Kinaye

Gizlemek anlamındadır. Bir sözü hem gerçek hem mecaz anlama gelebilecek şekilde kullanmaktır. Kastedilen, mecaz anlamdır. Kimi kinaye örneklerinde söz, gerçek anlamıyla anlaşılamayabilir. Kinayede önemli olan, sözü, kapalı ve dolaylı olarak ifade edebilmektir.

eller *el üzre tut*ar iken *düştü ayağa*
rengîn lebiñe beñzedeli kendüzin şarâb
(Süheylî: *Dîvân*: g. 22/2)

"Şarap, kendisini senin renkli dudağına benzeteli el üstünde tutulurken ayağa düştü."

saña şekvâ etmek içün *başına âteş yakar*
rûzgârından görüpdür var ise âzâr şem'
(Riyâzî)

"Mum, herhâlde rüzgârından incinmiş olmalı ki sana şikâyet için başına ateş yakmaktadır."

*içi yan*dığından ağlar şem-i meclis hâlime
yâr oda niçin yakar ben mübtelâsın bilmedim
(Ahmed Paşa*: Dîvân*: g. 191/13)

"Meclisin mumu (itibarlı kişisi) içi yandığından hâlime ağlar; sevgili ben düşkününü niçin ateşte yakar, bunu bilmiyorum?"

Tevriye

En az iki anlamı olan bir kelimenin, ibareye uygun düşen ve akla ilk gelen anlamının kullanılıp öbür anlamının ibarede geçen kelimeler aracılığıyla çağrıştırılması sanatıdır.

baña tâhir efendi kelb demiş
iltifâtı bu sözde zâhirdir
mâlikî mezhebim benim zîrâ
i'tikâdımca kelb *tâhir*dir
(Nef'î)

"Tahir Efendi bana 'Köpek' demiş; bu sözüyle iltifat etmektedir. Ben Maliki mezhebine mensubum; inancıma göre köpek temizdir/tahirdir."

çalıcak kesmedi ağyârı kılıcıñ zîrâ
nice çalmak gerek ey şeh kılıcı *bilemediñ*
(Meâlî: *Dîvân*: g. 110/4)

"Kılıcını vurunca rakibi kesmedi; ey şeh, zira kılıcı nasıl vurmak gerek bilemedin/[herhâlde] kılıcı bilemedin/keskinlemedin."

rakîb-i seg *uludu* âsitân-ı yâra varaldan
tenezzül eylemez âşıklara âlî-cenâb olmış
(Avnî: *Dîvân*: g. 31/4)

"Köpek rakib, sevgilinin eşiğine varalıdan beri uludu/yüceldi; âşıklara tenezzül etmez yüce eşikli olmuş."

Mübâlağa

Bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor, hatta imkânsız derecede abartılarak söylenmesidir. Bir durumu olumlu ya da olumsuz olarak nitelemede aşırılığa kaçmak olarak da tanımlanır. Tebliğ, iğrâk ve gulüvv olmak üzere üç derecesi vardır.

nâgehân erse sipihre nâr-ı kahrıñ zerresi
âsumân dûd-ı siyâh olurdu hâkister güneş

(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/31)

"Ansızın kahır ateşinin bir zerresi feleğe erse gökyüzü siyah duman, güneş ise kül olurdu."

perî gözden nihân olmak ne mümkündür zamânında
cihânı şöyle nûrânî kılıptır rûy-ı rahşânı

(Bâkî: *Dîvân*: k. 5/4)

"Parlak yüzü dünyayı öyle aydınlatmıştır ki onun zamanında perinin gözden kaybolması mümkün değildir."

kahrıñ odı erişse yakardı hevâda nâr
lutfuñ nesîmi esse olurdu türâb âb

(Hayretî: *Dîvân*: k. 10/23)

"Kahrının ateşi erişse havayı ateş, lütfunun rüzgârı esse toprağı su ederdi."

Hüsn-i Ta'lîl

hüsn-i tevcîh, şibh-i hüsn-i ta'lîl

Doğal bir durum ya da olaya, hayale, zekâya ve duygu yoğunluğuna dayanan, alışılmışın dışında bir sebep gösterme sanatıdır. Muhatap, akıl, mantık, bilgi, tecrübe ve alışkanlık gibi sebeplerle açıklayabileceği bir durum ya da olayın abartılı, süslü ve şaşırtıcı bir hayalle izahıyla karşılaştığında ani bir duygu geçişi ya da zihin atlaması yaşar. Bu hızlı geçiş edebî zevki tetikler. *Teşbih*, *Mübalağa* ve *Leff ü Neşr*, *Hüsn-i Ta'lîl*'e eşlik eden öbür sanatlardandır.

yelde bulmuş bûy-ı zülfüñ suda 'aks-i 'ârızıñ
kim yeli bagrına basıp suya göz dikmiş habâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 27/4)

"Hava kabarcığı, havada saçının kokusunu bulmuş, suda yanağının yansımasını görmüş; bu yüzden havayı bağrına basıp suya göz dikmiş."

hûrşîde baksa gözleri halkıñ tola-gelir
zîrâ görünce hâtıra ol meh-likâ gelir
(Bâkî: *Dîvân*: M. I/II/8)

"Güneşe baksa halkın gözleri dolar; çünkü, güneşi görünce hatırlarına o ay yüzlü gelir."

hâl sanma o mehiñ âyine-i rûyunda
sûret-i merdümek-i dîde-i giryânıñdır
(Yakînî: *Dîvân*: g. 49/2)

"O ay gibi güzelin yüzünün aynasında görünenin ben olduğunu sanma; o, senin yaşlarla dolu göz bebeğinin yansımasıdır."

Leff ü Neşr

Bir ibarede zikredilen en az iki sözün, kendisinden sonra, aralarında münasebet bulunan ve başka en az iki sözün zikredilmesi sanatıdır. Sözlerin sırası düzenli olursa buna mürettep [= düzenli], düzensiz olursa müşevveş [= düzensiz] leff ü neşr denir.

gül ü benefşe vü nergisle gülşen ister iseñ
'izâr u kâkül ü çeşm ile gör o sîmâyı
(Vahyî: *Dîvân*: k. 32/24)

"Gül, menekşe ve nergisli gül bahçesi istersen; yanak, kâkül ve göz ile o yüze bak."

dedim *hattıñ* belirmiş *ârız*ıñda
dedi *nâr* olmaz ey zâtî *duhân*sız
(Zâtî: *Dîvân*: g. 531/7)

"'Yanağında ayva tüyleri belirmiş.' dedim; 'Ey Zâtî, ateş dumansız olmaz.' dedi."

gül yüzüñde hat belirse gözlerim giryân olur
hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 79/1)

"Gülü andıran yüzünde tüyler çıksa gözlerim yaş döker. Nitekim ayın etrafında hale görünse yağmur yağar."

İrsâl-i Mesel

îrâd-ı mesel, analoji

Bir düşünceyi desteklemek için darb-ı mesel/atasözü ya da atasözü değerinde hikmetli bir sözü kanıt göstermektir. Bu sanat, çoğu zaman bir temsilî teşbih veya mürekkeb teşbihten oluşur.

eydiñiz uşşâkı zâhid nâr ile korkutmasın
ârif olan erteye kalan belâdan korkmaz
(Necâtî Beg:*Dîvân*: g. 225/2)

"Söyleyin, zahid âşıkları ateşle korkutmasın; arif olan erteye kalan beladan korkmaz."

itlerin yârıñ hayalî bûs eder rûz-ı visâl
eski 'âdettir kişi 'îd olsa yârânı öper
(Hayâlî Beg: *Dîvân*: 181/g. 118/5)

"Vuslat günü Hayâlî sevgilinin itlerini öper, eski âdettir; bayram olunca kişi dostları öper."

bu sevdâyî gönül bizden ki gitti zülfüñe vardı
çü âlemde ne kim var ise hep aslına râci'dir
(Atâyî: *Dîvân*: g. 28/2)

"Bu sevdalı gönül bizden ayrıldı da senin saçına gitti; çünkü dünyada ne varsa hep aslına döner."

Cinas

Asıl anlamı, iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinas, bir edebiyat terimi olarak şiir veya düzyazı şeklindeki bir metinde anlamları farklı sözcükler arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği anlamına gelir. Bir ibarede cinas bulunması için o ibarede en az iki söz arasında kısmen ya da tamamen yazım ve ses benzerliği bulunması gerekir. Bu sözlerin isim veya fiil olması ya da kelime köküne getirilen bırtakım eklerle meydana getirilmiş olması, durumu değiştirmez. Cinasta ses benzerliği dört yönde olur. Bu dört yön, seslerin 1. Türü, 2. Sayısı, 3. Harekesi, 4. Sırası ile ilgilidir. Cinas, önce cinâs-ı tâm ve cinâs-ı gayr-i tâm olmak üzere ikiye ayrılır. Cinası meydana getiren sözcükler arasında dört bakımdan da tam bir uyum varsa bu cinaslara cinâs-ı tâm, böyle bir uyum yoksa cinâs-ı gayr-i tâm adı verilir

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâg*at: 245. s.)

eyitdi hastadır düşman değişe gibi *dünyâsın*
dedim tutmuş olaydık vây anıñ ey dost *dün yasın*

(Zâtî: *Dîv*ân: g. 1178/1)

"'Düşman hastadır, dünyasını değiştirecek gibi.' dedi; 'Ey dost, dün yasını tutsaydık.' dedim."

dil baña la'liñi anıñ'çün der *em*
bilir anı k'ol durur derdime *em*

(Münîrî: *Dîv*ân: g. 201/1)

"Gönül, senin dudağının, derdime ilaç olduğunu bildiği için bana onu 'em' der."

âfitâb-ı dehre göñül verme soñu *tâb*dır
âhiri çün *âh*dır *mâh*ına hîç etme heves

(Meâlî: *Dîv*ân: g. 89/2)

"Dünya güneş*ine/âfi*tâbına gönül verme, onun sonu yanmak*tır*/tâbdır; ay*ına*/mâhına ise hiç heves etme, zira onun sonu *da* ahtır."

Tezad

tıbâk, mutâbakat, tatbîk

Karşıt anlamlı sözcükleri bir ibarede toplama sanatına denir.

cevr ü cefâsı cânıma lutf u vefâ yeter
derd ü belâsı gönlüme *zevk u safâ* yeter
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 107/1)

"Onun sıkıntı ve eziyeti, canıma iyilikle vefa olarak yeter; dert ile belası gönlüme zevk ile sefa olarak yeter."

bûse ile gayra dilber *cân verir*
katlimi ol şûh *ister* cân verir
(Necâtî: *Dîvân*: g. 71/1)

"Sevgili, başkalarına öpücükle can verir; benim ise o şuh katlimi ister, bunun için canını verir."

aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabîb
kılma *dermân* kim *helâk*im zehri dermânındadır
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 85/2)

"Aşk derdiyle hoşum; ey tabip, ilacımdan elini çek; derman verme, çünkü ölümüme sebep olacak zehir dermanındadır."

Tecâhül-i Ârif

Arifane bilmezlik demektir. Bedii sanatlarındandır. Nükte ve incelik kastıyla bir şeyi bilmiyor ve anlamıyormuş gibi görünmektir.

ey *vusûlî* bilmedim bir yâra verdim gönlümü
bencileyin nice yüz biñ mübtelâsı var imiş
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 84/5)

"Ey Vusûlî, benim gibi binlerce tutkunu olan bir yâre gönül vermişim; bilemedim."

âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem
yâ muhît olmuş gözümden günbed-i devvâra su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/2)

"Dönen kubbenin rengi su renginde midir; yoksa gözümden [akan] su, devreden kubbeyi mi kaplamıştır, bilmiyorum?"

bir gazel dedim gözüñ hakkında ey mûsî-kelâm
der gören sihr eylemiş *zâtî* aceb sâhir midir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 174/4)

"Ey Musa sözlü, gözün hakkında bir gazel dedim; gören, 'Zâtî, sihir yapmış, acaba büyücü müdür?' der."

Telmih

Bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak demektir. Söz içerisinde tarihî, dinî, millî, mitolojik, ananevi bir vakıaya, bir ayete, hadise, atasözüne, inanışa vs. işaret etmek demektir.

aldı sûfîniñ karârın gösterip yüzüñ rakîb
sanki şeytân hastaya su gösterip îmân alır
(Necâtî: *Dîvân*: g. 203/3)

"Şeytanın hastaya su gösterip imanını alması gibi rakip, sofiye senin yüzünü gösterip ikrarını aldı."

görüp pervâneyi bâl ü perin oda yakar sanmañ
şarâb-ı aşkı mestidir yakar meclisde pîrâhen
(Mostarlı Ziyâî: *Dîvân*: g. 346/3)

"Pervaneyi görüp kolunu kanadını ateşte yakar sanmayın; aşk şarabının sarhoşudur, mecliste gömlek yakar."

añma ferhâd ile mecnûn'u benim yanımda
âşık-ı pâk ile bir olmaz o kim zen gözetir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 305/7)

"Ferhat ile Mecnun'dan bana söz etme; zampara ile temiz âşık bir olmaz."

Teşbih

Benzetme demektir. İki şeyin bir veya birden fazla unsurlarla birbirine benzetilmesidir. Teşbihte aslolan zayıf tarafın kuvvetliye benzetilmesidir. Dört ögesi vardır: benzeyen, benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı. Bir benzetmede bunların hepsi bulunmak mecburiyetinde değildir. Benzetmenin teşbih olabilmesi için benzeyen ve benzetilenin bir arada, görünür olması gerekir; fakat bazen iki unsurdan birisi gizlenebilir; bunu istiare ile karıştırmamak lazımdır. Benzeyen ve benzetilenin bir arada bulunduğu teşbihe teşbîh-i belîğ denir. Teşbihin beliğ olabilmesi için benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin hemen ve kolayca anlaşılmaması gerekir.

nedendir ġoncaveş göñlüm tolu kan olmağa bâ'is
hezâr-âsâ hezârân ġamla nâlân olmağa bâ'is
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 15/1)

"Gonca gibi gönlümün kanla dolmasına, binlerce dertle bülbül gibi inlemeye sebep nedir?"

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne
(Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

la'liñe nece beñzedeyin şol güheri kim
ipin sürüyüp yürüye bâzâr arasında
(Necâtî: *Dîvân*: g. 446/4)

"Şu inciyi senin yakut gibi dudağına nasıl benzetebilirim? O, pazarda ipini sürüyerek yürür."

Sihr-i Helâl

Etkili ve güzel söz anlamındadır. Bir kelime veya kelime grubunun, kendisinden öncesiyle bir anlam, kendisinden sonrasıyla başka bir anlam kazanacak biçimde söz içerisine yerleştirilmesine denir.

içmek ister bülbülüñ kanın meger bir reng ile
gül budağınıñ mizâcına gire kurtara su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/13)

Birinci anlam: "Gül budağı meğer bir hile ile bülbülün kanını içmek istiyor; su, gül budağının mizacına girerse belki bülbülü kurtarabilir."
İkinci anlam: "Gül budağı, bülbülün kanını içmek istiyor; su, bir hile ile gül budağının mizacına girerse belki bülbülü kurtarabilir."

âkil iseñ vahş u tayrın şâhı ol mecnûn gibi
başına murg âşiyânından külâh-ı devlet al
(Hayâlî: *Dîvân*: 267, g. 18/1)

Birinci anlam: "Akıllı isen Mecnun gibi yabani hayvanların ve kuşların şahı ol; başına kuş yuvasından devlet külahı al."
İkinci anlam: "Akıllı isen yabani hayvanların ve kuşların şahı ol; Mecnun gibi başına kuş yuvasından devlet külahı al."

Hece

hecâ

Bir solukta çıkarılan ses veya ses birliği, harekeli harf, sesle okunan harf demektir. En az bir ünlüden oluşan ses topluluğuna denir. İki çeşit hece vardır. Kısa ünlü ile biten hecelere açık, ünsüzle biten hecelere ise kapalı hece denir.

"1. Bir solukta çıkarılan ses veya ses birliği, seslem: *Okumak* sözünde üç hece vardır. 2. Hece ölçüsü."
(*Türkçe Sözlük*: 1078. s.)

"Kelimelerdeki harekeli harflerdir. 'Bir sesiyle okunan harf' de diyebiliriz. Bir kelimede kaç tane okunur harf varsa o kadar da hece vardır. Mesela edeb kelimesi iki, edebiyat kelimesi dört hecelidir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 52. s.)

Hz. Muhammed(sas.)

[571-632]
Ahmed, Mahmud, Mustafa, Fahr-i Cihân,
Habîbullah, İmâmü'l-Enbiyâ, Rasûlu'llâh,
Rasûl-i Emîn, Ebu'l-Kâsım, Muhtâr

Allah'ın sevgilisi, çok övülmüş, son peygamber, peygamberlerin önderi, sevdiren, kolaylaştıran, yaratılan ilk nur, kâinatın kendisi için yaratıldığı, cihanın övüncü, insanlığın efendisi, ezel ve ebedin hâkimi, ümmetinin şefaatçisi, güzel ahlakı tamamlayan, kendisine Kur'an inen, ahlakı Kur'an olan, İslam peygamberi. Sırtında nübüvvet mührü vardı. Ümmi idi. Gölgesi yere düşmezdi. Başı üstünde daima bir bulut dolaşırdı. Kırk yaşında peygamber oldu. Miraca çıktı. Bir işaretiyle ay ikiye bölündü. Asıl mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir.

sen şol çerâğsın şeb-i mi'râc içinde kim
kandîl-i kâinâta zebânıñ verir ziyâ
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 4/13)

"Sen, Miraç gecesinde kâinat kandilini diliyle/aleviyle tutuşturan o mumsun."

şeref değil mi ki nâm-ı şerîfiñi añanı
hezâr cehd ile iblîs edemeye idlâl
(Necâtî: *Dîvân*: k. 1/41)

"Şeytan, senin şerefli adını zikredeni binlerce defa uğraşsa doğru yoldan saptıramaz, bu bir şeref değil midir?"

tînet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme
iktidâ kılmış tarîk-i ahmed-i muhtâra su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/16)

"Su, Ahmed-i Muhtâr'ın/Hz. Muhammed'in yoluna uyarak temiz yaratılışını halka göstermiş."

Hızır

İlyas

Âb-ı hayât pınarından içerek ölümsüzlüğe kavuşmuş zattır. İskender'le birlikte Zulümât ülkesine giderek ölümsüzlük pınarını aramış, pınarı bulunca ondan içmiş, böylece ölümsüz olmuştur. Hızır'ın ayağının bastığı yerler yeşil, taze çimen olur. Baş parmağında kemik yoktur. Hıdırellez vaktinde (Miladi takvime göre her yılın 6 Mayıs'ında) İlyas Peygamber'le buluşarak dünyanın meselelerini görüştükleri belirtilir.

huceste hızrdır âb-ı hayât içmek içün
zamân zamân zulümâta kılır güzâr kalem
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 33/7)

"Kalem, mübarek Hızır'dır, ölümsüzlük suyunu içmek için zaman zaman Zulümât ülkesine/karanlıklara yolculuk eder."

hızr suyıyla dem-i îsâ-durur âb u hevâ
tâze cân bulmak dilerseñ seyr ede gülzâra var
(Hayâlî: *Dîvân*: 93/k. 25/12)

"Su ile hava, Hızır'ın ölümsüzlük suyu ile İsa'nın nefesidir; taze can bulmak istersen dolaşmaya gül bahçesine git."

teşne-diller vâdî-yi hicrânda sensiz yandılar
hızr-veş ey la'l-i nâbı âb-ı hayvânım yetiş
(Bâkî: *Dîvân*: g. 216/3)

"Susuz gönüller ayrılık vadisinde sensiz yandılar, ey saf dudağı ölümsüzlük olan sevgilim, Hızır gibi yetiş."

Çâr Yâr

Hulefâ-yı Râşidîn, dört halife

Dört dost, Hz. Muhammed'in dört yakın dostu, ilk dört halife demektir. Bunlar; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.

güm-râh oldu azdı tarîk-ı hakîkatı
her kim ki çâr yârıña yâ saña dedi lâ

(Hayretî: *Dîvân*: k. 2/14)

"Kim dört halifeye veya sana 'hayır' derse yolunu kaybetmiştir, asıl yolundan sapmıştır."

safha-yı mihr-i ruhuñdur mevzi'-i nûr-ı nebî
çâr tab'-ı kâmiliñ me'vâ-yı mihr-i çâr yâr

(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 41/18)

"Hz. Muhammed'in nuru, senin güneşe benzeyen yüzündedir; dört halife sevgisi senin dört olgun huyundur."

çâr yâra bende şâhıñ bendesine bendeyiz
biz *hayâlî* merdüm-i sâhib-kemâli gözleriz

(Hayâlî: *Dîvân*: 207/g. 27/5)

"Ey Hayâlî, dört halifeye kul olan padişahın kuluna kuluz, biz kemal sahibi zatı/zatın hayalini gözleriz."

Şeytân

azâzil, iblîs, dev, ehrimen

İnsanoğlunu doğru yoldan saptıran kötü güçtür. Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulmuş, Hz. Âdem ile Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yedirmiş, böylece cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur. Kıyamete kadar kötülüğe devam edecektir.

dedim şerîf oldı melek bigi dostı
dedi hakîr oldı adûsı çü ehrimen
(Atâyî: *Dîvân*: k. 2/15)

"Dostu melek gibi şerefli oldu, dedim; düşmanı şeytan gibi hakir oldu, dedi."

ruhuñ bâğın rakîb-i dêv-sîret seyr eder her gün
yüzüñi göremez yıllarca ammâ bunda âdem var
(Bâkî: *Dîvân*: g. 63/4)

"Şeytan tabiatlı rakib, yanağının bağını her gün seyreder; ama burada yüzünü yıllarca göremeyen bir adam var."

yâr ile ağyârı gördüm oturur iken dedim
ey melek-sîret nedir yanında şeytânıñ mı var
(Hayâlî: *Dîvân*: 136/g. 29/2)

"Sevgiliyi başkalarıyla/rakible otururken gördüm; ey melek tabiatlı, nedir, yanında şeytanın mı var, dedim."

Leylâ-Mecnûn

Eski bir aşk hikâyesinin kahramanları Leyla ve Mecnun, müstakil mesnevilere konu olmakla birlikte şiirde çok zengin çağrışımlarla ve teşbihlerle söz konusu edilmiştir. Asıl adı Kays olan Mecnun, âşıklığın timsali olup şairler tarafından örnek alınır. Yapılan kıyaslarda âşıklar/şairler kendilerini Mecnun'dan üstün görme eğilimindedirler. Leyla, siyah saçları ve adının 'gece' ile ilgili anlamı sebebiyle şiirlerde zengin çağrışımlarla işlenmektedir. Birçok beyitte iki kahramanın aşk uğruna geçirdikleri maceralara işaret vardır.

bende mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
âşık-ı sâdık benim mecnûn'uñ ancak adı var
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 75/1)

"Bende Mecnun'dan fazla âşıklık kabiliyeti var; gerçek âşık benim, Mecnun'un sadece adı var."

'aşkdan rûz-ı ezelde aldı her 'âşık nasîb
sevdi mecnûn leylâyı ben mübtelâ oldum saña
(Sûzî: *Pervane Beg Mecmûası*: g. 219/4)

"Her âşık ezel meclisinde aşktan nasibini aldı; Mecnun Leyla'yı sevdi, ben sana müptela oldum."

mecnûn ile biz mekteb-i 'aşk içre okurduk
ben mushafı hatmettim o ve'l-leylide kaldı
(Lâedrî: *Nevâdirü'l-Âsâr*: b. 3610)

"Biz, Mecnun'la aşk mektebinde okuyorduk; ben mushafı hatmettim o, *ve'l-Ley*li'de kaldı."

Hüsrev ü Şîrîn

pervîz, bî-sütûn, şebdîz, gülgûn, kasr

Müstakil olarak ilk kez Nizâmî-i Gencevî tarafından nazm edilen aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Hüsrev, İran şahı Hürmüz'ün oğlu, Şîrîn de Ermen melikesi Mihin Bânû'nun yeğenidir. Ferhat, Hüsrev'in taht mücadelesine giriştiği sırada hikâyeye sonradan dâhil olmuştur. Hüsrev ve Şîrîn arasında başlayan aşk, ikilinin evlenmesiyle mutlu sonla bitmiş gibi görünse de Hüsrev'in, oğlu tarafından öldürülmesinin ardından onun mezarı başında Şîrîn'in intiharıyla son bulur. Türk edebiyatında en başarılı Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinin başında Şeyhî'nin eseri gelmektedir. Hüsrev'in atı Şebdîz ve Şîrîn'in atı Gülgûn da şiirlerde çok çeşitli çağrışımlarla söz konusu edilmiştir.

gül bülbül içün hârda hûn eyledi bağrın
şîrîn gibi kim hüsrev için hancere düştü
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 346/4)

"Bülbül, Şîrîn'in Hüsrev uğruna intihar etmesi gibi gül için diken ile bağrını kana boğdu."

ne bilsin kûh-ı mihnette ne çekdiğin onuñ hüsrev
sorarsañ hâl-i ferhâdı var ol şîrîn-suhenden sor
(Hayâlî: *Dîvân*: 134/g. 25/4)

"Hüsrev onun dert dağında ne çektiğini nereden bilecek; sen Ferhat'ın hâlini sorarsan o tatlı sözlüden sor."

sen meğer bir hüsrev-i şîrîn-lebiñ ferhâdısın
dûd-ı ah u eşkiñi şebdîz ü gülgûn eylemiş
(Zâtî: *Dîvân*: g. 607/4)

"Öyle anlaşılıyor ki sen, ah dumanını ve gözyaşlarını gece renkli/Şebdîz ve gül renkli/Gülgûn eyleyen, tatlı/Şîrîn dudaklı bir sultanın/Hüsrev'in Ferhat'ısın."

Ferhâd

Kûh-ken

Lakabı, dağ delen anlamında Kûh-ken'dir. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin baş kahramanı Şîrîn'in âşığıdır. "Cûy-ı şîr" akıtmak maksadıyla Bî-sütûn Dağı'nı delmekle görevlendirilmiş, bu imkânsız işi başarmak üzereyken Hüsrev'in, Şîrîn'in öldüğüne dair gönderdiği yalan habere inanıp üzüntüden intihar etmiştir. Aşkı uğruna canını vermekten çekinmeyen Ferhat, âşıklar için örnek teşkil eder. Şairler, kıyaslama yaptıklarında kendilerini ondan üstün görürler.

kûh-kenlikler ki ferhâd etti çekti zahmeti
'aşktan ma'nâ değil sûretmiş ancak niyyeti
(Rahîkî: *Şiirler*: g. 20/1)

"Ferhat, taş yontmakla uğraşıp boşuna zahmet çekti; onun aşktan beklediği mana değil yalnızca şekilmiş."

levh-i dilde nakş olunmışken hayâl-i rûy-ı yâr
taşlara yazmak düşer miydi o şîrîn sûreti
(Rahîkî: *Şiirler*: g. 20/2)

"Sevgilinin yüzünün hayali gönül sayfasına nakşolunmuşken, o güzel yüzü taşlara çizmek hiç yakışır mıydı?"

bu kadar sengîn-dil iken mâtem-i ferhâd için
bî-sütûn giydi siyeh hârâ içine taşına
(Hayâlî: *Dîvân*: 344/g. 3/2)

"Bu kadar taş kalpli olmasına rağmen Bî-sütûn bile Ferhat'ın matemini tutmak için içine dışına siyah mermerler/kumaşlar giydi."

Aşk

mahabbet, hûb, sevgi, sevda

Gözü başka bir şeyi görmeyecek şekilde sevme anlamındadır. Yalnızca tek bir sevgiliye duyulan tutku ve bağlılığı ifade eder; ikilik kabul etmez. Bütün varlığın sebebi, bütün şiirlerin ve duyguların özü ve ruhudur. Duygu yoğunluğu ve yapısına göre hakiki ve mecazi, ilahî ve beşerî diye adlandırılır. İdealize edilmiş bu aşk, ezelde başlar ve ebediyete kadar sürer. Sevenler için kavuşma ihtimali yoktur. Aşkın olduğu yerde akıl devreden çıkar. Aşk, bir ışık olarak başlayıp ateşe döner ve âşığın bütün benliğini yakar. Aşk, mecazdan hakikate kanatlanan çok boyutlu ve derinlikli bir yapıdadır.

‘aşk bir şem‘-i ilâhîdir benim pervânesi
şevk bir zincîrdir gönlüm onuñ dîvânesi
(Hayâlî: *Dîvân*: 424/g. 67/2)

“Aşk, ilahî bir mumdur, ben de onun pervanesiyim; şevk bir zincirdir, gönlüm de onun divanesidir.”

cân verme gam-ı ‘aşka ki ‘aşk âfet-i cândır
‘aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır
(Fuzûlî: *Leylâ vü Mecn*ûn: b. 972)

“Aşk derdine can verme; çünkü aşk, canın afetidir; aşkın canın afeti olduğu bütün dünyada meşhurdur.”

‘aşk odu evvel ma‘şûka düşer andan ‘âşıka
şem‘i gör kim yanmadan yandırmadı pervâneyi
(Lâedrî)

“Aşk ateşi, önce sevilene düşer, oradan da sevene; muma bir bak, kendisi yanmadan pervaneyi yakmadı.”

Âşık

üftâde, şeydâ, dîvâne, bî-çâre

Gözü hiç bir şeyi görmeyecek şekilde seven, aşk yolunda bütün acılara, hakaretlere, işkencelere göğüs geren, aşkı uğruna canını vermekten çekinmeyen; geçirdiği değişim ve dönüşümle manevi bir yükselişe geçen kişinin sıfatıdır. Kavuşma ihtimalinin olmadığı bir aşkta, aşka düşmekle övünen âşıklar/şairler, bu durumu büyük bir ayrıcalık ve olgunlaşma vesilesi olarak görürler.

sâdığım cândan baña ‘aşkıñ ‘azîz oldu desem
sanma gerçek ‘âşığıñdan dôstum yalan gelir
(Bâkî: *Dîvân*: k. 6/8)

“Ey sevgilim, ‘Sana bağlıyım, aşkın bana canımdan daha değerlidir.’ dersem, gerçek âşığın yalan söyler sanma.”

‘âşık oldur ‘aklı başından gide deyince yâr
başlarından ‘aklı gitti ‘âşık-ı şeydâlarıñ
(Emrî: *Dîvân*: Kt. 268/2)

“Sevgili, ‘Âşık, aklı başından gidendir.’ deyince çılgın âşıkların aklı başından gitti.”

bir demir dağı delip boynuna almak gibidir
her kişi ‘âşık olurdu eğer âsân olsa
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 386/3)

“(Aşk) bir demir dağı delip boynuna almak gibidir; eğer kolay olsa herkes âşık olurdu.”

Sevgili

yâr, cânân, cânâne, ma'şuk,
mahbûb, habîb, dost

Sevilen, kendisine tutkulu bir aşk duyulan kimsedir. Aşkın kaynağı ve muhatabı olarak sevgili muhayyel bir yapıdadır. Kimliği kesin çizgilerle belirlenemez. Hayatın içinden herhangi bir kimse olabileceği gibi arkadaş, padişah, din büyükleri, peygamber veya Allah Teâlâ da olabilir. Şairin ve şiirin durumuna göre değişkenlik göstermekle birlikte çizilen hayalî sevgili aşağı yukarı bellidir. Dış görünüş bakmınından ince, uzun boylu, siyah saçlı, beyaz yüzlü, kara kaşlı ve kara gözlü, küçük ağızlı, kırmızı dudaklı, inci dişli ve keskin bakışlıdır. Zalim, gaddar, kan dökücü, vefasız, acımasız, umursamaz, gururlu, kibirli ve zenginliğe değer veren bir yapıdadır. Kudretli, zengin, soylu, nüfuzlu ve itibarlıdır.

yâri ağyâr bilüptir ki baña yâr olmaz
ben dahı anı ki ağyâr biliptir bilirim
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 183/2)

"Sevgilinin bana yâr olmadığını yabancılar biliyor; ben de bunu yabancıların bildiğini biliyorum."

az dilber görmedim çok memleket seyr eyledim
sen kadar çok cevr eder cânâ cihânda az olur
(Zâtî: *Dîvân*: g. 387/4)

"Çok memleketler gezdim, çok güzeller gördüm; a canım sevgilim, senin kadar çok eziyet eden dünyada az bulunur."

nice âhen-dil olur yâ rab ol yâr
ki olmaz hâl-i 'âşıkdan haberdâr
(İshâk Çelebî: *Dîvân*: Üsküp Şehrengizi: b. 90)

"Ey Allah'ım! O sevgili ne de taş kalpliymiş böyle; âşığın hâlinden asla haberdar olmuyor."

Rind

Bütün kayıt ve kurallara, dünya işlerine, başkalarının görüşlerine, kendi görünüşüne ve toplum içerisindeki durumuna aldırmayan; kınanmaktan, aşağılanmaktan ve itilip kakılmaktan gocunmayan; içkiye, zevke, eğlenceye düşkün; gurur, kibir ve riyadan uzak; serseri görüntüsüne rağmen incelmiş bir duyuş ve düşünüşe sahip, gönül ehli, arif kimse. Şairler, kendilerini rind olarak tanımlarlar. Rind'in tam tersi özelliklere sahip tip zahid'dir.

rind oldur kim götürdü bezm-i kesretden ayak
sâkî-i devrân elinden dolmadan peymânesi
(Hayâlî: *Dîvân*: 424/g. 67/6)

"Rind, devran sakisinin (ecelin) elinden kadehi dolmadan bu kesret/çokluk meclisinden başını alıp gidendir."

ta'n etme zâhidâ aña olmuş bu deyü mest
görmez hele riyâ yüzini rind-i mey-perest
(Zâtî: *Dîvân*: g. 78/1)

"Ey zahid, 'Bu sarhoş olmuş.' diyerek onu kınama; şaraba tutkun rind asla gösterişe kapılmaz."

rind-i fânîler bu dünyâ-yı fenâdan geçdiler
zâhidâ sanma şarâb-i dil-güşâdan geçdiler
(Hayretî: *Dîvân*: g. 114/1)

"Fâni rindler bu fâni dünyadan geçip gittiler; ey zahid, sen onların gönül açan şaraptan vazgeçtiklerini sanma."

Zahid

sûfî, vâiz

İbadet ehli kişi demektir. Sofi, zahid veya vaiz, klasik şairlerin pek hoşlanmadığı tiplerdendir. Şairlerin inceden inceye dokundurduğu zahid; tacı, taylasanı ve misvakı ile riyakâr ve ikiyüzlü davranması, menfaati için ibadet etmesi, cehennemden söz etmesi, sevgilinin rızasını gözetmemesi, aklı rehber edinmesi vb. sebeplerle hep tenkit edilmiş, insanlara yapmayın dedikleri şeyleri önceden gizi gizli, sonradan açıkça yapmasıyla da sürekli alaya alıntır.

meye meyl edeni zemm eyledi dün mescidde
ben bugün vâizi mey-hânede gördüm kan muğ
(Zâtî: *Dîvân*: g. 630/4)

"Vaiz, dün mescitte şaraba meyledeni kötüledi; bugün meyhanede onu zilzurna sarhoş gördüm."

sûfiyâ ol sen selâmet câme-i sâlûs ile
ben melâmet hırkasıyla olmuşam rüsvây-ı dost
(Hayretî: *Dîvân*: g. 86/3)

"A sofi, sen riya elbisesi ile rahat ol; ben kınanmışlık hırkasıyla dosta rezil olmuşum."

işiden cân u gönülden hakkı zikr eyler sanır
dem-be-dem sûfî günâhın basdırır gavgâ ile
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1434/6)

"İşiten, Allah'ı kalpten zikrediyor zanneder; sofi sürekli günahını kavga ile bastırıyor."

Rakib

adû, ağyâr, düşman, nigehbân, müddeî

Arap edebiyatında sevgilinin âşığı olmayan; ancak onu âşıktan koruyan bir yakını temsil eder. İran edebiyatında, ilkin 'muhafız asker' anlamında, sonra bekçi, gözcü, refakatçi, hizmetçi ve müddei (aşk ve muhabbet davasında bulunur; ama iddiasında yalancıdır) anlamlarında kullanılmıştır. Osmanlı şiirinde ise sevgili ile âşığın arasına giren her türlü engel olmakla birlikte fedai, kabadayı, ara bulucu gibi farklı anlamlarda da kullanılmıştır.

rakîb ile seni görse ölür *zâtî* velî ey meh
sefer câiz değil mâhıñ olucak menzili 'akreb
(Zâtî: *Dîvân*: g. 55/5)

"Ey ay [gibi güzel sevgili], Zâtî, seni rakiple birlikte görse ölür; fakat ay akrep burcuna girdiğinde sefer caiz değildir."

edemez dersin rakîb ile *nizâmî* beni sayd
çûnki âhûsun ya sen it ile avlanmaz mısın
(Nizâmî: *Dîvân*: g. 83/7)

"'Nizâmî, rakip ile beni avlayamaz.' dersin; sen bir ceylansın köpekle avlanmaz mısın?"

saña budur niyâzım uş günâhım var-ısa afv et
seg-i kûy-ı nigâr olmuş rakîbâ bir ulusun sen
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 128/4)

"Ey Rakip, sen sevgilinin mahallesinin köpeği olmuş bir ulusun/büyüksün; sana niyazım budur ki günahım varsa [beni] affet."

Dîvâne

deli, mecnûn, meczub, abdâl, âşık, şeydâ, hasta

Tutkun, düşkün, aşırı derecede seven demektir. Allah'ı son derece seven kişidir. Aşkına mağlup olup kendisine hâkim olamayan kimsedir. Deliler, başkalarına zarar vermemesi ve uslanmaları için zincire vurulur. Özellikle çocuklar tarafından taşlanırlar. Ay başında hilal görününce delilerin derdi artar. Bahar mevsimi de deliliği artırır. Ay ile konuşurlar. Başıboş dolaşırlar. Issız köşelerde yatarlar. Onlar, ibadetlerden mesul değildirler.

gerçi hâl ü hatıñ âşüftesi çoktur ammâ
beni dîvâne kılan silsile-yi gîsûdur

(Bâkî: *Dîvân*: g. 46/3)

"Gerçi yüzdeki iri beninin ve ayva tüyünün düşkünü çoktur ama beni deli eden saçının kıvrımlarıdır."

mecnûn alalı başına murg âşiyânını
dîvânelik vilâyetiniñ tâcdârıdır

(Hayâlî: *Dîvân*: 143/g. 42/4)

"Mecnun, kuş yuvasını başına aldığından beri delilik ülkesinin padişahıdır."

od urur dehre koma âh etmesin dil ey hıred
verme bir dîvâneye âteş sakın hırmen yakar

(Hayretî: *Dîvân*: g. 64/2)

"Ey akıllı, gönlün ah etmesine izin verme, yoksa dünyayı ateşe verir; sakın deliye ateş verme, yoksa harmanı yakar."

Gönül

yürek, dil, ciğer, kalb, derûn, cân, hatır, zamîr

Sevgi, anma, istek gibi kalpte oluşan duyguların kaynağıdır. Edebiyatta; memleket, ülke, şehir, Mısır, Kâbe'ye vb. benzetilir. Gönül bir âşıktır. Tasavvufi açıdan Allah'ın (cc.) tecelli makamıdır.

göñlümü yıkmak benim şâhım revâ gördüñ mü hiç
kendi iklîmin yıkar bir pâdişâ gördüñ mü hiç

(Nev'î: *Dîvân*: g. 40/1)

"Ey benim şahım, gönlümü yıkmayı uygun mu gördün? Hiç kendi ülkesini yıkan bir padişah gördün mü? Yok, asla!"

bâr-ı gam-ı mahabbeti yüklenme ey göñül
âhir tahammül etmeyesin ihtimâldir

(Bâkî: *Dîvân*: g. 96/3)

"Ey gönül, muhabbet gamının yükünü yüklenme, ihtimal ki sonunda dayanamayacaksın."

göz ucından n'edelim yandı *atâyî* dil ü cân
bu meseldir ki yanar kuru katında niçe yaş

(Atâyî: *Dîvân*: g. 37/9)

"Ey Atâyî, gönül ile can sevgilinin göz ucuyla bakışından/ gözü yüzünden yandı, ne yapalım. Atasözüdür; kuru yanında nice yaş yanar, derler."

Ayrılık

hecr, firkat, firâk

Sevenler için aşkın en acıklı yanı ve aşkın ayrılmaz bir paçrası olan ayrılık, duygu yoğunluğu ve dayanılmazlığıyla şiirin ve sanatın ortaya çıkmasındaki en güçlü etkenlerdendir. Şairlerin dile getirdikleri şikâyetler arasında ilk sırayı alır. Ne kadar zor olursa olsun âşıklar, ayrılık acısıyla büyük bir değişim içerisine girerek olgunlaşırlar.

sanma ‘aşk ehlini mevt ile güzâr eylediler
hecre sabr edemeyip terk-i diyâr eylediler
(İşretî: *Mecmû’atü’l-Letâyif*: b. 20)

“Âşıkların ölüp gittiklerini sanma; onlar ayrılığa dayanamayıp terk-i diyâr ettiler.”

derd-i hecriñ çekerek agzıma geldi cânım
gücü gitdi kolayı kaldı benim sultânım
(Hayrî: *Nevâdirü’l-Âsâr*: b. 2388)

“Ayrılık derdini çekerek canım ağzıma geldi; çoğu gitti, azı kaldı a benim sultanım.”

hele ben bildiğim bu ki cihânda ayrılık vakti
‘aceb rûz-ı musîbettir ‘aceb eyyâm-ı mihnettir
(Hecrî: *Dîvân*: g. 43/6)

“En sonunda, benim bu dünyada bildiğim bir tek şudur: Ayrılık vakti, ne biçim bir musibet, ne sıkıntılı zamandır.”

Vuslat

vasl-visal

Aşkın en acı verici ve kaçınılmaz yanı olan ayrılığın son bulması, sevenlerin kavuşması anlamıyla vuslat, idealize edilmiş aşk anlayışında gerçekleşmesi mümkün olmayan, fakat aynı zamanda zayıf da olsa bir umut olarak varlığını sürdüren en büyük hedeftir. Âşık/şair, kendisinin ve sevgilinin konumundan dolayı hiçbir zaman kavuşamayacağını, söz vermiş olsa da sevgilinin sözünde durmayacağını bilir; ancak, kavuşma yolunda çaba sarf eder. Bazen de aşk yolunda olmayı kavuşmaktan daha değerli görür. Tasavvufun etkisiyle vuslat, varlığını Allah'ta yok etmekle eş değerde tutulmuştur.

ben gedâ sen şâha yâr olmak yok ammâ n'eyleyim
ârzû ser-geşte-i fikr-i muhâl eyler beni
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 294/4)

"Ben bir köleyim, sense bir sultan; kavuşmak yok biliyorum; ama ne yapayım; sana duyduğum arzu beni imkânsız bir fikrin sarhoşu etmiş."

bundan artık dahı vuslat nec'olur 'âlemde
bir gök altındayız ol mâh ile dâyim ikimiz
(Hayretî: *Dîvân*: g. 131/2)

"O ay gibi güzelle ikimiz sürekli bir gök altındayız; âlemde, bundan daha fazla kavuşmak nasıl olur ki..."

hayâliyle tesellâdır göñül meyl-i visâl etmez
göñülden taşra bir yâr olduğun 'âşık hayâl etmez
(Fuzûlî: *Leylâ vü Mecnûn*: b. 2728)

"Gönül, sevgilinin hayaliyle teselli bulur, kavuşmaya meyl etmez; gönlündekinden başka bir sevgili olduğunu âşık hayal etmez."

Boy

kad, kâmet

Kişiyi güzel gösteren unsurlardan birisi de boydur. İdealize edilmiş güzelin boyu uzundur. Şiirde ar'ar (ardıç ağacı), bela (âşık beladan kurtulmadığı için), elif, gül fidanı, kıyamet (kalabalıkları peşinden sürüklediği için), minare, nahıl (fidan), sancak, servi, sidre, şeker kamışı, şimşad ve Tuba'ya benzetilir. Sevgilinin düzgün ve uzun boyuna mukabil âşığın boyu iki büklümdür. Âşığın boyu ise umumiyetle çeng, dal, halka, hilal, kemer ve yaya benzetilir.

sidre gibi müntehâ kaddi salaldan sâyesin
ravzada salınmaga serv-i sehîniñ cânı yok
(Âhî: *Dîvân*: g. 47/2)

"Sidre gibi uzun boyu gölge ettiğinden beri, uzun servinin sulak bahçelerde salınacak canı yok."

kulu olsam ol boyu âzâd benden incinir
kıl desem ben bendeñe âzâd benden incinir
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 31/1)

"O uzun boylunun kulu olsam benden hazzetmez; ben köleni azat et desem, bana gücenir."

kâmeti servin nem-i eşkim ser-efrâz eyledi
n'oldı ol nâzik-nihâle şimdi nemden incinir
(Bâkî: *Dîvân*: g. 76/4)

"Gözyaşı nemim onun servi boyunu büyüttü; o nazik fidana ne oldu şimdi, nemden inciniyor?"

Ağız

fem, dehân

İnsan yüzünün alt kısmında olup soluk alıp vermeye, ses çıkarmaya ve besinleri sindirmeye yarayan organ, boşluk demektir. Bu boşluğun dudakları çevreleyen bölümüdür. Klasik edebiyatta ağız; kadeh, can, hokka, gonca, mühür, damla, mîm, sır, Şîrîn, papağan, nokta vs.ye benzetilir.

çimende goncaya bakıp demiş bir ehl-i nazar
o yâriñ ağzına nisbet tarâveti yoktur
(Bâkî: *Dîvân*: g. 169/5)

"İleri görüşlünün biri çimende goncaya bakıp şöyle demiş: O sevgilinin ağzına göre taze değildir."

ol sanemden *bâkı*yâ bir bûse da'vâ kıl yürü
söylemezse öp hemân ağzın sükût ikrârdır
(Bâkî: *Dîvân*: g. 58/7)

"Ey Bâkî, o sevgiliden git bir öpücük iste; bir şey demezse hemen ağzını öp, sükût ikrardandır."

ağzıñ içre ey letâfet gülsitânı ol zebân
kırmızı gül yaprağıdır gonca-yı sîrâbda
(Bâkî: *Dîvân*: g. 450/2)

"Ey güzellik bahçesi; ağzının içindeki o dil, taze goncanın kırmızı gül yaprağıdır."

Dudak

leb

Sevgilinin dudakları, küçük, yuvarlak, kırmızı ve tatlı diye tarif edilir. Şekil, renk ve tat ilgisiyle gonca, gül, şarap, kadeh, la'l, mercan, kan, şeker, bal, tiryâk, yüzük, âb-ı hayât, kevser ve can bağışlayıp hayat verme özelliğinden dolayı Hz. İsa/Mesih, dudağın benzetilenleri arasındadır. Etrafını çevreleyen ayva tüyleri, yakınlarında bulunan ben ve onlara doğru yaklaşan zülf de dudaklar eksenindeki beyitlerde renkli hayallerle söz konusu edilmektedir.

diş bilermişsin leb-i şîrîn-i yâre vâz gel
ey *necâtî* döymez ol tatlıya dendânıñ seniñ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 311/8)

"Ey Necâtî, sevgilinin şirin dudaklarına diş biliyormuşsun, gel vaz geç; senin dişlerin öylesine tatlıya dayanamaz."

ben lebiñ müştâkıyım zühhâd kevser tâlibi
nitekim meste mey içmek hoş gelir hüşyâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/10)

"Sarhoşa şarap içmek, ayık olana da su içmek hoş geldiği gibi ben senin dudağını arzuluyorum, zahidler ise Kevser pınarını istiyorlar."

cür'asın nûş eyleyenler buldu 'ömr-i sermedî
âb-ı hızr-ile leb-â-leb câm-ı sahbâdır lebiñ
(Hecrî: *Dîvân*: g. 91/4)

"Bir damlasını kana kana içenler sonsuz hayata kavuştu; dudağın, âb-ı hayât ile silme dolu bir şarap kadehidir."

Saç

zülf, kâkül, gîsû, turra, perçem

Saçlar, sevgilinin güzellik unsurları arasında en çok işlenenlerdendir. Her bir bölümü farklı adlarla anılır. Bunlar arasında en çok geçen zülf, 'yanaklara düşen kıvrımlı saç bölüğü' anlamını taşımakla birlikte mutlak olarak saç anlamında da kullanılmaktadır. Saçın rengi siyahtır. Çoğu zaman dağınıklığından dolayı *perişan* sıfatıyla nitelenir. Bazen sevgilinin topuklarına kadar uzanır ve örülüdür. Misk, anber, sünbül ve yasemin kokuludur. Sevgilinin beyaz ve parlak yüzünü örten saçlar kâfire, buluta ve gölgeye; kıvırcık hâliyle zincire; ince uzun görüntüsüyle yılana ve ejdere; başın üstünde bulunması ve şekliyle kartal, doğan ve şahine benzetilir.

nice kâkül nice mû sünbül-i gül-bûdur bu
dil-i 'uşşâkı perîşân edici budur bu

(Necâtî: *Dîvân*: g. 443/1)

"Nasıl kâkül nasıl saç, gül kokulu sünbüldür bu; âşıkların gönlünü perişan eden budur bu."

baş koşup zülfüñle sîneñ öpmeğe sarkar müdâm
okutur 'uşşâka cânâ küfrü ezber kâkülüñ

(Yakînî: *Dîvân*: g. 111/2)

"Ey sevgili, kâkülün zülfünle baş başa verip/yarışıp senin göğsünü öpmek için sarkıntılık eder de âşıklara küfrü ezbere okutur."

zülfüñ el bir eyleyip turrañla pinhân ettiler
hâtem-i dil hâsılı yâ ondadır yâ bundadır

(Bâkî: *Dîvân*: g. 157/4)

"Zülfün perçeminle el birliği edip gizlediler; hasılı, gönül mührü ya ondadır, ya bunda."

Göz

çeşm, dîde, ayn

Sevgilinin güzellik unsurlarındandır. Rengi siyahtır. Âşıkların canına kastettiği için cellat ve kan içicidir, onların bütün iradelerini elinden aldığı için de cadıdır. Başkalarının bakışını kesmeleri sebebiyle bekçiye, vücudun bizzat ulaşamadığı yerlere önce göz ulaştığından serheng [= öncü asker]e benzetilir. Nergis, sarı renkli, ortası siyah veya yeşil ve uykulu insan gözünü andırdığı için göze çok benzetilir. Şairler harflerle birtakım oyun yapmak istediklerinde gözü umumiyetle *ayın* ve *sad* harfine benzetirler.

câmi içre göre tâ kimlere hem-zânûsun
şekl-i sakkâda gezer dîde-i giryân saf saf
(Bâkî: *Dîvân*: g. 229/5)

"Cami içinde [sevgilinin] kimlerle diz dize olduğunu görmek için ağlayan göz su dağıtıcı suretinde gezer."

çeşm-i pür-eşkim onuñ'çün ârızından ırmazın
hûb olur turdukça güne karşı şîşe-i gül-âb
(Emrî: *Dîvân*: g. 39/3)

"Gözyaşı dolu gözümü yanağından ayırmamanın sebebi, gül suyu şişesinin güneşe karşı durdukçu güzelleşmesindendir."

zülfüñ lebe vardı vü gözüñden hazeri yok
havf-ı ases etmeye belî bâdede tersâ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 18/3)

"[Ey sevgili], zülfün dudağına varmış, ama gözünden korkmuyor. Tabi, Hıristiyanın şarap içme hususunda bekçiden korkusu bulunmaz."

Kûy

menzil, sokak, mahalle

Dervaze adı verilen kapıların kapatılarak korunaklı bir yapı hâlinde inşa edilmiş mahallelerdir. İlk anlamı ‘sokak’ olmakla birlikte sokaklardan oluştuğu için ‘mahalle’ye *kûy* adı verilmiştir. Sevgilinin bulunduğu *kûy*, Kâbe gibi değerlidir, kutsaldır. Âşık oradan ayrılmak istemez, mahallenin bir köşesinde yatar, sokağın tozuna toprağına bulanır, köpeklerle dost olur, orada bulunmayı her şeyden üstün tutar.

susadım su diledim dilber dudağın gösterir
yatmağa yer aradım kûyu kenârın gösterir
(Lâedrî: *Mecmû‘atü’l-Letâyif*: b. 224)

“Susadım, su istedim; sevgili dudağını gösterdi; yatmaya yer aradım, mahallesinin bir köşesini gösterdi.”

bir âh-ile kûyuñda rakîbi tepelerdim
ammâ n’edeyin ka‘bede kan eylemek olmaz
(Lâedrî: *Mecmû‘atü’l-Letâyif*: b. 805)

“Bir ah çekerek mahallende rakibi tepelerdim; ama ne yapayım, Kâbe’de cinayet işlemek olmaz.”

bir nefes kûyuñ gedâsı olduğum yeğdir baña
‘ömrüm oldukça yedi iklîme sultân olmadan
(Lâ edrî: *Mecmû‘atü’l-Letâyif*: b. 483)

“Benim için bir nefes bile mahallende köle olmak, ömür boyu yedi iklime sultan olmaktan daha iyidir.”

Âh

Âşıklık belirtilerindendir. En belirgin özelliği, şiddetli bir rüzgâr olması, şimşek gibi çakıp parlaması ve kara bulutlar hâlinde gökyüzünü kaplamasıdır. Aşk sırrını açığa çıkarır, kıvılcımlıdır, felekleri yakar, gammazdır. Şairler âh'ın (اه) Arap harfli yazımından hareketle yer yer harf oyunları da yapmışlardır. Şiirde, asa, at, ateş, bulut, direk, duman, ejderha, gül, kalem, kandil, karga, kayan yıldız, kazma, kement, kervan, kılıç, merdiven, mum, ok, pençe, peyk, rüzgâr, sancak, servi, şimşek, tac, top, yıldız, zincir vb. kelimelerin benzetilenidir.

zahm erişmiş tîr-i âhımdan şafakdır sanmañız
şol ufukda görünen nahçîr-i çarhıñ kanıdır
(Meâlî: *Dîvân*: g. 62/5)

"Şu ufukta görüneni şafak kızıllığı sanmayın, âhımın okuyla yaralanmış felek avcısının kanıdır."

dilâ âhıñla yakdıñ mülket-i rûmu nedir derdiñ
gedâ-yı kûy-ı yâr olmak dilerseñ mısra sultân ol
(Bâkî: *Dîvân*: k. 11/12)

"Ey gönül, ahınla Anadolu'yu yaktın, derdin nedir? Sevgilinin mahallesinde dilenci olmak istersen Mısır'a sultan ol."

ey karañu gecelerde gezdiğim men eyleyen
berk-i âh-ı tâbnâkim mâh-ı tâbândır baña
(Necâtî: *Dîvân*: g. 8/2)

"Ey karanlık gecelerde gezmemi engelleyen, ışıklar saçan âhımın şimşeği bana parlak ay gibidir."

Gam

keder, dert, gussa, elem, mihnet

Başta aşk acısı olmak üzere maddi ya da manevi sebeplerden kaynaklanan, kişinin gönlünü baştan başa kaplayarak ruhunu ele geçiren ve başka bir duyguya yer bırakmayan büyük acılardır. Âşıklar/şairler, sevgili uğruna çektikleri acılardan şikâyetçi değildirler. Çektiklerini olgunlaşma yolunda birer lütuf olarak görürler. Yalnızlık köşesindeki yegâne arkadaşları dertlerdir.

gussa vü derd ü belâdan gam yemezdi n'eylesin
*hecrî*yi derd-ile âhir öldüren hicrân-imiş
(Hecrî: *Dîvân*: g. 80/7)

"Tasa, dert, bela... bunlardan gocunmazdı ama neylesin, sonunda Hecrî'yi dert ile öldüren ayrılık acısıymış."

derd ü belâ vü cevr ü sitem hecr ü hüzn ü gam
memlûküm oldu pâdişeh-i heft-kişverem
(Yakînî: *Dîvân*: g. 126/2)

"Dert, bela, eziyet, zulüm, ayrılık, üzüntü, sıkıntı benim malım oldu. Ben yedi ülkenin hakanıyım."

ne yârân kaldı 'âlemde ne hod evvelki dem kaldı
kadîmî âşinâlardan hemân bir derd ü gam kaldı
(Lâedrî: *Mecmû'a-i Eş'âr Zühdü Bey* 226: 9a)

"Âlemde ne dostlar kaldı ne de eski günler; eski dostlardan yalnızca dert ve gam kaldı."

Gözyaşı

eşk, sirişk, girye

Âşıkların/şairlerin aşk uğruna döktükleri gözyaşları, çektikleri acıların çokluğunu ve duydukları aşkın yoğunluğunu gösterir. İçten ve derin duyguların birer kanıtı olması bakımından değerli kabul edilir. Çok fazla döküldüğü için bir süre sonra kanla karışık akmaya başlar. Şiirde çokluğu bakımından sele ve denize, şekli ve değeri bakımından inciye ve gümüşe, kanlı olması bakımından la'l ve mercana benzetilir.

saçma ey göz eşkden göñlümdeki odlara su
kim bu deñlü tutuşan odlara kılmaz çâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/1)

"Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşlarından su saçma; çünkü, bu denli tutuşan ateşlere su çare olmaz."

fürkatiñden gözlerim geh yaş akıtır gâh kan
yoluña îsâr için dürr ile mercân yağdırır
(Necâtî: *Dîvân*: g. 149/2)

"Senden ayrıyken gözlerim bazen yaş, bazen kan akıtıyor; yoluna saçmak için inciyle mercan yağdırıyor."

göñül âh etme sûzuñdan münâfık olmasın âgâh
gözüm yaş dökme derdiñden haberdâr olmasın kimse
(Hayretî: *Dîvân*: g. 398/2)

"Ey gönül, ah etme; münafık, içinde yanan ateşten haberdar olmasın; ey gözüm, yaş dökme, kimse derdinden haberdar olmasın."

Ölüm

mevt, merg

Şairler, ölümü kaçınılmaz bir son olarak kabul etmekle birlikte, asla sonsuz bir yok oluş şeklinde görmezler. İnsanlığın ruhuna işlemiş ölüm korkusu, kristalize olmuş aşk anlayışında doğal, hatta sevimli bir yapıya bürünür. Sevgiliyi bir başkasıyla görmek ve ayrılık gibi durumlar ölüme kıyasla âşıklar için daha acı verici sayılır. Aşk yolunda, sevgili uğrunda ölmek şehadet makamına ermek ya da Mirac'a çıkmak şeklinde yorumlanır. Ölüm fikri, İslam ve tasavvuf anlayışı çerçevesinde çok çeşitli ve zengin düşüncelerle süslenmiştir.

ölüm işi hak işidir ondan kim incinir
yâri *necâtî* gayr ile görmek-durur ölüm
(Necâtî: *Dîvân*: g. 360/7)

"Ölüm Allah'ın emridir; ondan kim incinir; ey Necâtî, asıl ölüm sevgiliyi başkasıyla görmektir."

gam çekme câm-ı mergi yeksân sunar zamâne
ol zehri cem de çekmiş gerdûn-ı dûn elinden
(Nev'î: *Dîvân*: g. 372/2)

"Dert etme; zaman ölüm kadehini herkese ayrım gözetmeksizin sunar; o zehri, alçak feleğin elinden Cem de içmiş."

ölüm üstüne ölüm bundan ziyâde olmaya
cân verirken deyeler geldi rakîb-ile habîb
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 27/4)

"Can verirken rakib ile sevgili birlikte geldiler derlerse ölüm üstüne ölüm bundan daha fazla olamaz."

Şarap

şarâb, hamr, bâde, mey, sahbâ,
süci, müdâm, mül

içilecek şey, üzümden yapılan sarhoş edici içki, kızıl, gül suyu, kadeh anlamlarına gelir. Edebiyatımızda rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına ve yanağa benzetilir. Tasavvufi edebiyatta ilahî aşk anlamıyla kullanılır. Âb-ı engûr "üzüm suyu", âteş-i seyyâle "akıcı ateş", bintü'l-ineb "üzümün kızı", cür'a "tortu", dem "içki", duhter-i rez "üzümün kızı", dîde-yi huros "horoz gözü", dürd "tortu", gül-arak "gül rakısı", hûn-ı kebûter "güvercin kanı", kandîd "şeker kamışı şarabı", kümeyt "koyu kırmızı şarap", lây "tortu", müdâm "cevherî şarap", müselles "damıtılmış şarap", nebîz "hurma şarabı", rahîk "halis şarap", sahbâ "kırmızı şarap", selsâl "kolay içimli bir çeşit şarap", sırf "su katılmamış şarap", ukar "kırmızı şarap", ümmü'l-habâis "kötülüklerin anası" gibi ad ve çeşitleri vardır.

reng-i ruhsârıñı artırsa n'ola câm-ı şarâb
çünkü gül şâhidi meşşâtalığın mâh eyler
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 56/3)

"Şarap kadehi senin yanağının rengini artırsa şaşılmaz, çünkü gül güzelinin süsünü ay yapar."

sevdiğim budur şarâb-ı aşkı diñletmez baña
aklımıñ efsânesin nâmûs ile ârım komaz
(Hayâlî: *Dîvân*: 203/g. 18/4)

"Aşk şarabını sevmem şundandır: Aklımın efsanesini bana dinletmez, namus ile arı bırakmaz."

meclis-i meyde leb-i yâra dolaşır derler
elime girmeye mi bir dahi câm-ı sahbâ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 9/5)

"Şarap meclisinde kızıl kadeh sevgilinin dudağına sataşır, derler; ah o bir daha elime geçmez mi?"

Kadeh

câm, sâger, ayak, sebû, piyâle

Eğlence meclislerinin vazgeçilmez öğeleri arasında yer alan kadeh, şekli ve rengi bakımından çoğunlukla gül ve goncaya, laleye, meşaleye, kandile, muma, ateşe, la'l taşına ve sevgilinin ağzı ve dudaklarına benzetilmiştir. Meclistekiler arasında elden ele dolaşarak dönmesi, dertleri dağıtması, sevgilinin dudaklarını öpmesi ve üzerinde dualar yazılı olması şiirlerde geçen diğer özellikleridir.

gördi kim sâgeri el üstine tutar devrân
öpüben destin ayağına surâhî kodu baş
(Hecrî: *Dîvân*: g. 75/5)

"Sürahi, devranın kadehi el üstünde tuttuğunu görünce elini öpüp ayağına baş koydu."

kimi hûşyâr görseñ sen aña sun câmı ey sâkî
bi-hamdi'llâh *fuzûlî* mesttir vahdet şarâbından
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 213/7)

"Ey Saki! Kimi ayık görürsen sen kadehi ona sun; Allah'a şükür Fuzûlî vahdet şarabıyla sarhoştur."

'uşşâka karşı öptü lebiñ âl-ile kadeh
mecliste dün kimiñ gözüne kan görünmedi
(Yakînî: *Dîvân*: g. 190/7)

"Kadeh, âşıkların karşısında senin dudağını hileyle öpünce mecliste dün kimin gözünü kan bürümedi ki."

Meclis

bezm, sohbet

Âşıkların, şairlerin, zariflerin ve özellikle de yüksek tabakanın eğlenmek, şiir, sanat, aşk ve çok çeşitli konularda konuşmak üzere bahar ve yaz mevsimlerinde kırlarda; sonbahar ve kış mevsimlerinde kapalı mekânlarda bir araya geldikleri sazlı sözlü, içkili eğlencelerdir. Genellikle geceleri kurulan meclislerde saki/sakiler, çalgıcılar, şarkıcılar ve yüksek tabakadan insanlar bulunur. Katılanlar halka şeklinde otururlar ve sakinin himayesinde meclisin adabına uygun bir biçimde davranırlar.

hoş olur sohbet-i mey gecede mehtâb olıcak
nûr saç meclise gel kim demişiz mâh saña
(Necâtî: *Dîvân*: g. 2/2)

"Geceleri mehtap çıkınca şarap meclisi tatlı olur; biz sana 'dolunay' demişiz, gel de şu meclise bir ışık saç."

müheyyâ oldı meclis sâkiyâ peymâneler dönsün
bu bezm-i rûh-bahşıñ şevkine mestâneler dönsün
(Bâkî: *Dîvân*: g. 391/1)

"Ey saki, meclis hazırlanıp donandı, kadehler dönüp dolaşsın; bu insana ruh bağışlayan meclisin coşkusuyla sarhoşlar dönüp oynasın."

'aşka kâbil dil mi yok şehr içre yâ dilber mi yok
mest yok mecliste bilmem mey mi yok sâger mi yok
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 180/2)

"Aşka yetenekli gönül mü yok, ya da şehrin içinde güzel mi yok; mecliste sarhoşlar yok, bilmem ki şarap mı yok, kadeh mi yok."

Meyhane

meykede, harâbât, humhâne

İçkili eğlence mekânları olarak meyhaneler, âşıkların/şairlerin sevgiliyi görme imkânı buldukları, ayrılık acısını dindirmek için içmeye koştukları, ilk bakışta loş bir ortama, köhne bir yapıya ve baygın bir havaya sahip yerlerdir. Fakat, şairler için ancak iç yüzünü bilenlerin anlayabileceği bir zenginliğe sahiptir. Aklın devreden çıktığı, sarhoşluğun ve aşkın hâkim olduğu meyhane, âşığın gönlü olarak kabul edilir ve şairler tarafından çok sevilir. Burada tasavvufi anlamda şarabın ilahî aşk, meyhanenin de gönül olarak tanımlandığını unutmamak gerekir.

mescitte riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı
meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 432/6)

"İşi gösteriş olanlar, bırak, mescitte gösteriş yapsınlar; sen meyhaneye gel; orada ne gösteriş var, ne de riyâkâr."

meyhâne mukassî görünür taşradan ammâ
bir başka ferah başka letâfet var içinde
(Nedîm: *Dîvân*: g. 145/2)

"Meyhane dışarıdan kasvetli görünür; ama içinde bir başka ferahlık bir başka güzellik var."

hôş geldi baña meykedeniñ âb ü hevâsı
bi'llâhi güzel yerde yapılmış yıkılası
(Bâkî: *Dîvân*: g. 508/1)

"Meyhanenin havası ve suyu bana çok hoş geldi; vallahi, yıkılası güzel yerde yapılmış."

Pervane ve Mum

Şem‘ ü Pervâne

Özellikle bahar ve yaz gecelerinde kurulan meclislerde yakılan mumların çevresinde toplanan kelebekler, gözleri iyi görmediği için mumun etrafında dönerek ışığa doğru uçarlar. Çok fazla yaklaştıklarında mumun aleviyle yanarlar. Bu olay, şairane bir hayalin doğmasına sebep olmuştur. Sevgili, bir muma, ona kavuşmak arzusundaki âşıklar da çevresinde dönen kelebeklere (pervane) benzetilmiştir. Kelebeklerin yanarak ışığın ve ateşin içerisinde kaybolması ve ateşten bir parça hâlini alması bu hayalin ilahî aşk bağlamında kullanılmasına sebep olmuştur.

‘aşk odundan yanışalım gel safâ geldiñ deyü
pâyına pervâneniñ geldikçe döker âb şem‘

(Zâtî: *Dîvân*: g. 625/3)

“Mum, ‘Aşk ateşiyle yanıp tutuşalım, gel safa geldin.’ diyerek geldikçe kelebeğin ayağına su döker.”

n’ola gönlüm ‘ârızıñ isterse cânım kâmetiñ
resmdir ‘âlemde bülbül gül sever pervâne şem‘

(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 144/5)

“Gönlüm yanağını canım boyunu isterse şaşılır mı hiç; dünyada kanun böyledir; bülbül gül sever, kelebek mum.”

pervâne gerçi handesine şem‘iñ aldanır
bilmez anı ki çok kişi vakt-i gazab güler

(Necâtî: *Dîvân*: g. 153/6)

“Yazık ki kelebek, mumun gülüşüne aldanıyor; bilmiyor ki çok insan öfkelendiği zaman güler.”

Felek

çarh, sipihr, gerdûn, âsumân

Eski yıldız ilminde göklerin, birbirini kaplayan üst üste geçmiş dokuz tabakadan oluştuğuna ve tabakaların sabit hâldeki dünyanın etrafında döndüğüne inanılırdı. Bu inanış çerçevesinde bütün gökleri ifade eden felek/eflak, sürekli dönen ve döndükçe de insanlara çeşitli kötülükler ve felaketler getiren kader olarak kabul edilmektedir.

sâde-diller kim felekten şefkat ümmîdindedir
ser-nigûn peymâneden keyfiyyet ümmîdindedir
(Nâ'ilî: *Dîvân*: g. 56/1)

"Saf gönüllüler felekten şefkat umarlar; başaşağı dönmüş kadehten keyif umarlar."

sabrım alıp felek baña yüz biñ belâ verir
az olsa bir metâ' aña el çok bahâ verir
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 109/1)

"Sabrımı alıp felek, başıma yüz bin bela açar; az olursa bir mal, halk ona çok fiyat biçer."

hemân kendin sanır mihnette herkes i'tikâdınca
felek derler buña bir kimsenüñ dönmez murâdınca
(Lâedrî: *Nevâdirü'l-Âsâr*: b. 3374)

"Herkes inancına göre yalnızca kendisini dertli sanır; oysa buna felek derler, bu hiç kimsenin muradına göre hareket etmez."

Ay

mâh/meh, kamer

Eski astronomi ilmine göre birinci kat gökte bulunan ay, şiirlerde, ışığını güneşten almasına, tutulmasına, çeşitli burçlarda bulunmasına ve şakku'l-kamer mucizesine sahne olmasına işaret edilerek söz konusu edilir. Şairlerin hayal dünyasında rengi, aydınlığı ve güzelliğiyle sevgilinin kendisi ve yüzü için benzetilen durumundadır. Ayın evreleri de şiirlerde söz konusu edilir.

ayıñ on dördü gibi dün gece mecliste idiñ
kande ahşamlayasıñ ey meh-i tâbân bu gece
(Âhî: *Dîvân*: g. 100/2)

"Ayın on dördü gibi dün gece meclisteydin; ey dolunay, (acaba) bu gece nerede akşamlayacaksın?"

kadem kadem gece teşrîfi *nâ'ilî* o mehiñ
cihân cihân elem-i intizâre değmez mi
(Nâ'ilî: *Dîvân*: g. 368/6)

"Ey Nâ'ilî, geceleyin o ay gibi güzelin adım adım gelişi, dünyalar kadar beklemenin acısını çekmeye değmez mi?"

her âh bir hitâb idi körfezde dün gece
biñ mâh içinde bir meh-i tâbân olan saña
(Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: 25. s.)

"(Ey sevgili!) Dün gece körfezde her ah, bin ay içinde parlak bir dolunay olan sana bir seslenişti."

Güneş

âfitâb, gün, hurşîd, mihr, şems

Kadri en yüksek yıldız, dördüncü katta, rengi sarı, erkek. Pazar ve perşembe gününe hâkimdir. Yıldız ilmine göre kuvvet, şiddet, kahır, sürekli gazap, rağbet, his, iffet, haya ve rikkat, sıfatlarındandır; onun devrinde doğanlar zeki, güçlü, başarılı; eğlenceye düşkün olurlar. Her yerde olması bakımından hercayidir. Akrep burcuna girmesi uğursuzluk getirir. Eski astrolojide madenlere tesir ederek onların mahiyetlerini değiştirdiği kabul edilir. Şiirde padişahı temsil eder, zerre ile birlikte geçer.

taht urup tâk-ı felekde hüsrev-i hâver güneş
geydi nârencî kabâ urundu nûr efser güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/1)

"Doğu hükümdarı olan güneş, felek kemerinde taht kurarak turuncu bir kaftan giydi ve nurdan bir taç takındı."

ey felek germ olma eydüp âfitâbım var benim
zerreye saymaz günü bir mâh-tâbım var benim
(Meâlî: *Dîvân*: g. 152/1)

"Ey felek, güneşim var diye böbürlenme; benim, güneşi zerreye saymaz bir ay yüzlüm var."

dağı encüm mâh-ı nev na'li güneş meftûlüdür
rûz u şeb eyler semâ abdâlıñ olmuşdur felek
(Zâtî: *Dîvân*: g. 683/3)

"Yıldızlar yarası, hilal nalı, güneş de fitilidir; felek gece gündüz sema eden bir abdalın olmuştur."

Dört Unsur

anâsır-ı erbaa

Dört unsur anlayışı, İslam felsefesine Antik Yunan'dan gelmiştir. Bu anlayışta, Tanrı, bir şeyi yaratamaz veya yoktan var edemez; ancak kâinatın ilk maddesine biçim verip onu düzene sokabilir. İşte bu ilk madde, "su, ateş, toprak ve hava"dır, diyenler olmuştur. İbn-i Sînâ ise bu dört unsuru, sıcaklık, soğukluk, kuruluk, nemlilik olarak tasnif eder. Ateşe hâkim olan keyfiyet sıcaklık; su, soğukluk; hava, nemlilik; toprak ise kuruluktur.

*nevres*â ol türbe kim âteş değildir sebzesi
taşına bu mürdeniñ yaz hayf toprak başına
(Nevres-i Kadîm: *Dîvân*: g. 123/5)

"Ey Nevres, otu ateş olmayan mezarın taşına, 'Yazıklar olsun bu ölünün toprak başına!' yaz."

oddur hevâsı onuñ göz yaşı seyl oldı
ol yel ü ol su ol od gil mi kodu bu tende
(K. Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 37/4)

"Havası ateş, gözyaşı sel oldu; o yel, o su, o ateş bu bedende çamur mu bıraktı?"

saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
kim bu deñli tutuşan odlara kılmaz çâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/1)

"Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşlarından su saçma; çünkü bu denli tutuşan ateşlere su çare olmaz."

Âb-ı Hayât

âb-ı hayvân, âb-ı Hızr, âb-ı İskenderî

Bengisu, dirilik suyu demektir. Efsaneye göre Hızır ile İlyas, İskender'le birlikte karanlıklar ülkesine âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar, sonunda Hızır ile İlyas onu bulmuş; fakat söylenmemesi icap ettiği için bunu İskender'e söylememişlerdir. Hızır ile İlyas o zamandan beri yaşamaktadır, Hızır karada, İlyas ise denizde başı dertte olanlara yardım etmektedir. Âb-ı hayât, şiirde maddi ve manevi anlamda ebedîlik, diriltme, gençleştirme vb. özellikleriyle çokça karşımıza çıkar. Sevgiliye ait bütün unsurlar, onun aşkı, vuslatı, ayağını bastığı yer, ayağının toprağı, eşiği, ağzı ve dudakları âb-ı hayâttır. Şarap âb-ı hayâta benzetilir.

lebiyle dişleri yâdına yaş döker *emrî*
deñizde dürr-i yetîm ü karada âb-ı hayât
(Emrî: *Dîvân*: g. 63/5)

"A Emrî, denizde inci, karada âb-ı hayât, (sevgilinin) dudağı ve dişleri aklına geldikçe gözyaşı döker."

var iken dilde hayâl-i la'l-i cân-bahşıñ seniñ
aynına gelmez beğim âşıklarıñ âb-ı hayât
(Yahyâ: *Dîvân*: g. 34/3)

"A beyim, gönülde, senin can bağışlayan dudağının hayali varken âb-ı hayât, âşıkların gözüne görünmez."

la'l-i cân-bahşı nigârıñ reşk-i âb-ı hızrdır
sâkiyâ geçdik meyiñden yürü tuttu nimetiñ
(Meâlî: *Dîvân*: g. 122/2)

"Resim [gibi güzel sevgilinin] can bahşeden dudağı, Hızır'ın ebedîlik suyunu kıskandırır. Ey saki, senin şarabından geçtik, nimetin aldı başını gitti."

Bâd-ı Sabâ

nesîm-i subh, yel

Sevgilinin bulunduğu yerden âşığa doğru esen serin seher yelidir. Sevgili ve âşık arasındaki haberleşmeyi sağlar. Sevgilinin saçlarının güzel kokusunu ve ayaklarının tozunu âşığa ulaştırır. Diğer yandan âşığın perişan hâlini sevgiliye iletir. Bahar mevsiminde esen saba, çiçeklerin, özellikle de güllerin açılmasına sebep olur. Ayrılık günlerinde âşığın sırdaşı ve dostudur.

gamındañ şem‘ tek yandım sabâdan sorma ahvâlim
bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor

(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 84/5)

“Derdinle mum gibi yandım; hâlimi sabah melteminden sorma; bu hâli, ayrılık gecelerinde benimle yâr olandan sor.”

beni aglañ beni kim üstüme gelmez ölücek
bir avuç toprak atar bâd-ı sabâdan gayrı

(Necâtî: *Dîvân*: g. 599/2)

“Bana ağlayın, bana acıyın, bana, ölünce, üzerime toprak atmaya sabah melteminden başka kimse gelmez.”

zülf-i yâriñ haberin kim getirir baña dedim
gösterip bâd-ı sabâyı dediler bu getirir

(Lâ edrî: *Nevâdirü’l-Âsâr*: b. 1197)

“‘Sevgilinin saçının haberini bana kim getirir?’ dedim. Sabah meltemini gösterip ‘Bu getirir.’ dediler.”

Koku

bûy, rayiha, şemîm, ıtr

Misk, anber, kâfur, ud gibi maddelerle birlikte gül, sünbül, yasemin ve reyhan gibi çiçeklerle güzel kokuların kaynağıdır. Sevgilinin saçları güzel kokularla anılan unsurların başında gelir. Şairler özellikle *bû* kelimesini 'işaret zamiri bu' ve 'ümit' anlamına gelecek şekilde çağrışımlara açık kullanırlar. Vefa, hulk, huy ve dimağ; bostan, gülistan ve bahar gibi sözcükler de kokuyla birlikte geçen unsurlar arasındadır.

şemîm-i kâkülüñ añmış nesîm gülşende
demiş ki sünbüle sende emânet olsun bu

(Figânî: *Dîvân*: g. 73/2)

"Sabah meltemi gül bahçesinde saçının kokusunu anmış ve sünbüle demiş ki sende emanet olsun bu/koku..."

baña cân veren kula bûyumla cân verem demiş
bu idi *zâtî* ümîdim pâdişâhımdan benim

(Zâtî: *Dîvân*: g. 878/7)

"'Benim uğruma canını veren kula kokumla can bağışlarım.' demiş; ey Zâtî, padişahımdan benim ümidim işte buydu/kokuydu/ümitti."

şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı resûlu'llâhtır
neşr-i ıtriyle kılar her dem añı iş'âr gül

(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 9/11)

"Gül, Resulullah'ın gül bahçesi gibi olan yüzünde bir çiy tanesidir; güzel kokusunu saçarak bunu her zaman açığa vurur."

Gül

verd

Çiçek demektir. Özel olarak beyaz, sarı ve kırmızı renkleri olup güzel kokan çiçeğin adıdır. Dikenli bir çiçektir. Edebiyatta çiçeklerin padişahı, özellikle Tasavvuf edebiyatında Hz. Muhammed'in (sas.) timsali olarak anılmıştır. Gül daima dikeni ve onun âşığı kabul edilen bülbül ile birlikte zikredilmiştir.

çıkdı yeşil perdeden arz eyledi ruhsâr gül
saldı mir'ât-ı zamîr-i pâkten jengâr gül
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 9/1)

"Gül, yeşil perdeden çıkarak yüzünü gösterdi; böylece temiz gönül aynasından pası giderdi."

gülüñ pîrâhen-i yûsuf gibi dâmânı çâk olmuş
nesîm-i perdedâr kıldı meğer mekr-i zelîhâyı
(Bâkî: *Dîvân*: g. 15/6)

"Gülün eteği Yusuf'un gömleği gibi yırtılmış, perdedar rüzgâr Zeliha'nın hilesini yapmış olmalı."

gül gibi iñen elden ele varma dostum
kim elden ele düşse solar gül feri geçer
(Hayâlî: *Dîvân*: 124/g. 4/2)

"Dostum, gül gibi çok/gül gibi iken elden ele dolaşma; çünkü gül elden ele dolaşırsa solar, rengi geçer."

Gülzâr

Farsça gül ile -zâr ekinden meydana gelmiş bir sözcüktür. Gül, genel olarak çiçek, özelde bu adla bilinen güzel kokulu çiçeğin adıdır; -zâr eki ise bir şeyin çok olduğu yeri ifade eder. Şu hâlde gülzâr, gülün çok olduğu yer, güllük anlamındadır. Klasik edebiyatta gülzâr ile yakın anlamlı gülistân ve gülşen kelimeleri de kullanılır. Gülistân, genel olarak çiçeğin, ağacın, çalılığın ve yeşilliğin bol olduğu yere; gülşen, güllerin ve lalelerin çok olduğu bağ, bahçeye; gülzâr ise yalnız güllerin bulunduğu mahalle ad olur. Bu kelimeler şiirde çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Sevgili ile bağlantılı olarak gülzâr, yüzün/çehrenin benzetilenidir.

goncadır la'liñ 'izârıñ gül ruhuñ gülzârdır
'andelîbi gönlümüñ her dem anıñçün zârdır

(Hayâlî: *Dîvân*: 168/g. 93/1)

"Senin dudağın gonca, yüzün gül, yanağın ise güllüktür; benim gönül bülbülüm onun için her an ağlamaktadır."

gonca-veş câm-i dil-i bâkîyi pür-hûn ettiler
dem-be-dem zârî kılar gülzâr-ı bezmiñden cüdâ

(Bâkî: *Dîvân*: g. 8/7)

"Bâkî'nin gönül kadehini gonca gibi kanla doldurdular, senin meclisinin bulunduğu güllükten uzakta her an ağlamaktadır."

figân et *hayretî* dâim çü bülbül
kanı ol yüzü gülzârım görünmez

(Hayretî: *Dîvân*: g. 149/5)

"Ey Hayretî, daima bülbül gibi ağla; hani o yüzü güllük olan sevgilim, görünmüyor."

Gonca

Açılmamış gül, açılmamış çiçek, çiçek tomurcuğu demektir. Klasik şiirde sevgilinin ağzına/dudağına benzetilir. Kapalı hâli dolayısıyla sır sakladığı düşünülür. Gonca, sırlar mahzenidir, dudakla sırdaştır. Goncanın rengi kırmızı olduğundan *kan yutmak, kan tutmak* vb. deyimlerle birlikte zikredilir. Gonca, rengini bülbülün kanından alır. Goncanın açılması, *yakasını yırtması* olarak ifade edilir. Gonca ile gönül, yara, şarap, kadeh, sürmedan, mızrak vb. arasında benzetmeler yapılır.

goncadır la'liñ 'izârıñ gül ruhuñ gülzârdır
andelîbi gönlümüñ her dem anıñçün zârdır
(Hayâlî: *Dîvân*: 168/g. 93/1)

"Kırmızı dudağın goncadır, yanağın güldür, yüzün gül bahçesidir; gönlümün bülbülü onun için her an ağlamadadır."

gonca-veş dil-teng idim güldüm açıldım gül gibi
bâğ-ı vuslatda gül-i handânımı gördüm yine
(Hayretî: *Dîvân*: g. 407/4)

"Gönlüm gonca gibi dardı, vuslat bağında yine gülen gülümü gördüm; gül gibi güldüm, açıldım."

açılma câm-ı bâde-yi gülgûna gonca-vâr
nâziklik ile la'l-lebiñden haber çeker
(Bâkî: *Dîvân*: g. 163/4)

"Gül renkli şarap kadehine gonca gibi açılma, yoksa kırmızı dudağından incelikle haber alır."

Servi

serv, selvi

Su kenarında yetişen, uzun ve düzgün boylu, dalları ince, yaprakları yeşil ve pullu, yapraklarını dökmeyen, yaz kış yeşil kalan, meyvesiz ağaçtır. Güzel kokulu olduğundan çoğunlukla mezarlıklara dikilir. Serv-i nâz, dalları yaygın olan, serv-i âzâd ise dalları uzunlamasına giden servidir. Edebiyatımızda genellikle servi ile, boyu ve salınarak yürüyüşü münasabetiyle sevgili arasında benzerlik kurulur. Servi, şekil yönüyle elif harfine de benzediğinden tevhidin timsali olarak düşünülmüştür.

ululandığı için serv-i ser-keş
başına her nefes toprak saçar bâd
(Hayretî: *Dîvân*: g. 43/2)

"İnatçı servi büyüklendiği için rüzgâr her esişte onun başına toprak saçar."

ravza-yı kûyına her dem durmayıp eyler güzâr
âşık olmış gâlibâ ol serv-i hoş-reftâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/11)

"Su, durmayıp her an konakladığı bahçeye gidiyor, galiba o, hoş yürüyüşlü serviye âşık olmuş."

kaddiñe beñzedir özünü ey nigâr serv
kendiyi iñen aşırı yüksek tutar serv
(Hayâlî: *Dîvân*: 35/k. 11/1)

"Ey sevgili, servi kendisini senin boyuna benzetir; yani kendisini çok fazla yüksekte görür."

Lâle

Suçluların boynuna geçirilen halka, dört çatallı değnek, dümen zinciri. Zambakgillerden pembe renkli çiçeğin adıdır. Klasik şiirde sevgilinin dudağından kinaye olur. Osmanlı tıp kitaplarında gelincik çiçeği olarak resimlenmiştir.

tîre-dildir lâle-yi nu'mânı arz etmeñ bize
gül gibi câm-ı şarâb-ı dil-güşâya mâlikiz
(Bâkî: *Dîvân*: 191/6)

"Gönlü kara olan Nûmânî laleyi bize sunmayın, biz gül gibi gönül açan bir şarap kadehine sahibiz."

lâle-yi dil-suhte tutmağa geldi dâmenin
dediler bunda yaramazsın sen ey sahrâ-nişîn
(Hayâlî: *Dîvân*: 65/k. 23/7)

"Gönlü yanmış/dilsuhte lale, onun eteğini tutmaya geldi; 'Ey kırda yaşayan, sen buraya yaramazsın.' dediler."

mezârında bite güllerle lâle
ölürse ruhlarıñ şevkiyle *ca'fer*
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 28/5)

"Cafer, senin yanaklarının şevkiyle ölürse mezarında güller ile laleler bitsin."

Safran

za‘ferân

Susamgillerden 15-30 cm. boyunda soğanlı bitkidir. Ağustos-eylül aylarında soğan şeklinde ekilir. Ekim ayında çiçekleri huni biçiminde mor renkli olarak açar. Ortasında üç parçalı tepecikleri vardır ve bunlar kırmızıya yakın turuncu renktedir. Safran çiçeği günün ilk saatlerinde toplanır, ortasındaki tepecikler bal mumuna karıştırılarak ateşte kurutulur. Bileşimindeki maddeden dolayı katıldığı yiyeceği sarıya boyar. Eski tıp bilgisine göre sıcak/kuru bitkilerdendir. Sıcaklığı ile vücuda zindelik ve ferahlık verir. Uykuyu düzenler, kalp çarpıntısını giderir, sinirleri yatıştırır, iştah kesicidir. Safranbolu ve Viranşehir, safran yetiştiriciliği ile tanınmıştır.

niçe bir ey lâle-ruh beñzim za‘afrân eylemek
âşık-ı bî-çâreniñ köynüklü âhı yok mudur

(Necâtî: *Dîvân*: g. 59/3)

“Ey lale yanaklı, benzimi ne zamana kadar safran edeceksin, çaresiz âşığın ateşli ahı yok mudur/âşığın ateşli ahından korkmuyor musun?”

sararmış çehremi sanman ki reng-i za‘ferândır bu
muhabbet âleminde dostum reng-i hazândır bu

(Hayâlî: *Dîvân*: 341/g. 7/1)

“Dostum, sararmış çehremi safran renginde sanmayın; muhabbet âleminde bu sonbahar rengidir.”

tenim hûn-ı sirişkimden nihâl-i erguvânîdir
vücûdum oldu vîrânşehr rûyum za‘ferânîdir

(Nev’î: *Dîvân*: g. 59/1)

“Kanlı gözyaşımdan dolayı tenim erguvan ağacı, vücudum Viranşehir/yıkık bir şehir, yüzüm ise safran oldu.”

Bülbül

andelîb, hezâr, kueyt

Güzel ötüşlü, küçük cüsseli, toprak-kül karışımı renkli zarif kuştur. Gül ile birlikte geçer. Dikenler, karşısındaki en büyük engellerdir. Sevgili güle benzetildiğinde inlemeyi andıran ötüşü, kavuşma uğruna çektiği çileler ve güle olan sevgisiyle âşıklar için benzetilen durumundadır. Şairlerin üslubu, âşıkların gönlü, bahar mevsimi ve musiki nağmeleri bülbülle ilgili olarak geçen diğer unsurlardır.

halk-ı ‘âlem gül seveydi kâşkî bülbül gibi
ol lebi gonca baña tenhâ kalırdı gül gibi

(Bâkî: *Dîvân*: g. 492/1)

“Keşke el âlem bülbül gibi gül sevseydi; o gonca dudaklı gül gibi yalnız bana kalırdı.”

bâgda mey içilip nâleler eyler neyler
sesi çıkmaz acebâ bülbül uyur mu neyler

(Lâedrî: *Nevâdirü’l-Âsâr*: b. 580)

“Bahçede şaraplar içiliyor, neyler inliyor; hiç sesi çıkmıyor, acaba bülbül uyuyor mu ne yapıyor?”

‘andelîb-i dil nice kalmasın âh ü zârda
yılda bir gül açılur ol da miyân-ı hârda

(Sa‘dî: *Mecmû‘atü’l-Letâyif*: b. 372)

“Gönül bülbülü nasıl inleyip feryat etmesin; yılda bir gül açılıyor o da dikenlerin ortasında.”

Ankâ

Sîmurg

Yüzü insan yüzüne benzeyen, dört kanatlı olup tüyleri otuz kuşun renginde olan efsanevi kuşun adıdır. Kaf Dağı'nda yaşar, av bulamayınca çocukları kaparmış. Hz. Musa zamanında yok olmuştur. Klasik şiirde kanaatin ve kibrin timsalidir.

bî-vücûd olmak gibi yoktur cihânıñ râhatı
gör ki sîmurguñ ne dâmı var u ne sayyâdı var
(Lâedrî)

"Dünyada varlık sahibi olmamak gibi bir rahatlık yoktur, baksana Simurg'un ne düşeceği bir tuzak, ne de onu avlayacak bir avcı var."

fasl-ı şitâda beyza-yı sîmîn idi rûy-ı zemîn
aldı kanâdı altına sîmurg-ı zerrîn-bâl ü per
(Bâkî: *Dîvân*: g. 78/3)

"Yeryüzü, kış mevsiminde gümüşten bir yumurta gibiydi; altın kanatlı simurg (güneş) geldi, onu altına aldı."

devlet hümâsı âleme açtıkça bâl ü per
ankâ-yı himmetiñ dü cihânı ede şikâr
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 42/14)

"Devlet hümâsı dünyaya kanat açtıkça senin gayretinin Ankâ'sı iki cihanı avlasın."

Tûtî

Ayna kullanılarak ve şekerle beslenerek bazı kelimeleri söylemeye alıştırılan, ağırlıkla yeşil renkli olan, sesleri taklit etme yeteneği yüksek papağan türünden kuştur. Eğitiminde aynadan yararlanılması, şekerle beslenmesi, söz söyleme yeteneğine sahip olması ve kafeste bulunması gibi sebeplerle çeşitli hayallere konu olmuştur. Şairler, kendilerini ve şairlik yeteneklerini tûtîye benzetirler. Sevgilinin tatlı sözleriyle tûtînin konuşması arasında ilgi kurulur.

tûtî-i mu'cize-gûyem ne desem lâf değil
çarh ile söyleşemem âyinesi sâf değil
(Nef'î: *Dîvân*: g. 71/1)

"Mucize sözler söyleyen bir papağanım, söylediklerim boş sözler değil; felekle söyleşemem, aynası saf değil."

kahr-i dehr-ile olur tûtî gurâba hem-nişîn
yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadır
(Nev'î: *Dîvân*: g. 82/6)

"Zamanenin zulmünü çekmekte papağan ve karga eşittir; ama yine şikâyeti karga eder, gariplik buradadır."

eyleseñ tûtîye ta'lîm-i edâ-yı kelimât
sözü insân olur ammâ özü insân olmaz
(Lâedrî: *Mecmû'atü'l-Letâyif*: b. 859)

"Papağanı söz söylemeye alıştırsan da sözü insan olur ama özü insan olmaz."

Deniz

bahr, derya, kulzüm, umman

Deniz, uçsuz bucaksız ve derin yapısıyla sonsuzluk düşüncesini ifade eder. Suyunun çokluğu, acılığı, azgın dalgaları, fırtınaları, kıyıları, gemi ve kayıkları, balıkları, içinden çıkan inci ve mercanlarıyla deniz, çok renkli görünümlerle şairlerin hayal dünyasında canlanır. Âşıkların gözyaşlarının acılığı ve çokluğu denize benzetilir.

yaşı gözümüñ hicâba sığmaz
suyu deñiziñ habâba sığmaz

(Helâkî: *Dîvân*: g. 62/1)

"Gözlerimin yaşı göz kapaklarıma sığmaz; denizin suyu hava kabarcığına sığmaz."

nice cûş etse deñiz taşraya salmaz güheri
sürme hışm ile kapıñdan beni 'ummân-ı kerem

(Necâtî: *Dîvân*: k. 18/29)

"Deniz ne kadar kabarıp köpürse de inciyi dışarı atmaz; ey cömertlik okyanusu sultanım, sen de beni öfkeyle kapından uzaklara sürme."

tarîk-ı 'aşkta *emrî* bu dîde yaşlı-durur
deñiz dedikleri yedi yaşında oğlandır

(Emrî: *Dîvân*: g. 182/5)

"Ey Emrî, aşk yolunda bu gözler yaşlıdır; (onların yanında) deniz dedikleri yedi yaşında bir oğlandır."

İnci

dür, güher, lü'lû

Nisan yağmurunun, istiridyenin içine düşmesiyle oluştuğuna inanılan inci, yuvarlak şekli, parlak rengi ve değeri bakımından âşığın gözyaşlarına, güzellerin dişlerine ve şiire benzetilir. Çiy taneleri, yağmur damlaları, deniz ve sadef, inci hayali çerçevesinde kullanılan diğer unsurlardır. Sadefin içindeki iri ve tek inciye *dürr-i yetîm* denir. Sudan oluşan incinin zamanla eriyip yeniden suya dönüştüğüne inanılır.

dişiñ añıp sadefe göz yaşın döker ne 'aceb
sirişki katresi dürr olsa ebr-i nîsânıñ

(Emrî: *Dîvân*: g. 284/2)

"Senin dişini anıp sedefe gözyaşını döker; Nisan bulutunun gözyaşı damlası inci olsa şaşılmaz."

dişleriñe yoksa öykündü mü lûlû-yi 'aden
bahr anı çâh-i sadef içinde habs etmek neden

(Emrî: *Dîvân*: g. 366/1)

"Denizin onu sedef zindanında hapsetmesi nedendir? Yoksa Aden incisi, senin dişlerine mi özendi?"

olsak 'aceb mi sözde dür-efşânlık ile yâd
deryâ-yı 'aşk cevherine âşinâlarız

(Zâtî: *Dîvân*: g. 543/6)

"Söz söylemede inci saçıcılıkla anılsak şaşılır mı? Biz aşk denizinin mücevherlerine aşinayız/aşk denizine dalan dalgıçlarız."

La’l

Kıymetli bir madendir. En bilinen cinsi Bedahşan’da çıkar. Ocaktan ilk çıktığında rengi beyaz olan taşı, yeni kesilmiş bir hayvanın ciğerine sarıp ciğer kanıyla güzel bir renk almasını sağlarlarmış. Eski astrolojiye göre güneşin ve bazı yıldızların madenlere tesir ettiğine inanılırdı. La’lin de rengini Süheyl yıldızının ışığından aldığı rivayet edilir. Şiirde istiare yoluyla dudak yerinde kullanılır.

la‘l-i lebiñe cân ile dil müşterî iken
bâzâr ederseñ ey boyu şimşâd eliñ beri
(Necâtî: *Dîvân*: g. 638/3)

“A şimşir boylu, can ile gönül senin la’l dudağına müşteri iken pazarlık etmek istersen ver elini anlaşalım.”

diş bilermiş gonca la‘l-i dil-bere deyü seher
bâd u bârân dişlerini boğazına tıkdılar
(Meâlî: *Dîvân*: g. 39/3)

“Yel ve yağmur, gonca, seher vakti sevgilinin dudağına diş biliyormuş diye [goncanın] dişlerini boğazına tıktılar.”

la‘liñ ile bâde bahs etmiş zihî güm-râhlık
oldı vâcib eylemek ol bî-edebden ictinâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 28/3)

“Şarap, dudağın ile bahse girişmiş, bu ne şaşkınlık! Artık o edepsizden uzak durmak gerekli oldu.”

Ney

nâ, nây, kamış, mizmâr

Kamıştan yapılan üflemeli bir çalgıdır. Klasik edebiyatta kâmil insanı temsil eder.

sadâ-yı murg bıraktı büzürg ü kûçeğe şevk
sürûd-ı nây ile uşşâka hâsıl oldı nevâ
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 1/9)

"Kuş sesi büyük küçük herkese şevk bıraktı, ney sesi ile âşıklara kuvvet geldi."

sadâ-yı âlem-i lâhûtı istimâ eyle
nedir bu şîven-i nây ile nâle-yi tanbûr
(Hayâlî: *Dîvân*: 6/k. 1/11)

"İlahî âlemin sesini dinle, bu ney figanı ile tanbur inlemesi nedir, anla!"

ölicek *hayretî* her üstühânıñ
ola âlemde bir nây-ı muhabbet
(Hayretî: *Dîvân*: g. 28/9)

"Ey Hayretî, ölünce dünyadaki her kemiğin bir aşk neyi olsun."

Ayna

mir'ât, gözgü, secencel

Demir, bronz, çelik, gümüş ve tunç gibi maden ve metallerin parlatılıp cilalanmasıyla ve camların sırlanmasıyla yapılan aynalar, çoğunlukla yuvarlak ve bazen de oval biçimindedir. Hastanın ölüp ölmediğini anlamakta kullanılması, paslanması, keçeyle örtülmesi ve asılı olduğu yerde dönmesi şiirde geçen özelliklerindendir. Şiir dilinde ayna, sevgilinin güzel ve parlak yüzü, billur gibi göğsü ve âşığın saf gönlü için benzetilen durumundadır.

gösterirseñ ölmeden göster baña ol sîneyi
yoksa haste son nefeste neylesin âyîneyi
(Kelîm: *Nevâdirü'l-Âsâr*: b. 3569)

"Bana o göğsünü göstereceksen ölmeden göster, yoksa hasta son nefeste aynayı ne yapsın."

ele âyîne alup bakma sakın gün yüzüne
korkarım 'âşık olursun güzelim bencileyin
(Lâedrî)

"Eline ayna alıp da güneş parlaklığındaki yüzüne sakın bakma; korkarım, sen de benim gibi âşık olursun, güzelim."

sen olasın deyü yer yer asılıp âyineler
gelene gidene eyler nazarı döne döne
(Necâtî: *Dîvân*: g. 472/6)

"Asılı aynalar, seni görmek umuduyla gelene gidene bir bir bakıyor, döne döne."

Sürme

kühl, tûtyâ

Süs için göz kapakları içine çekilen siyah veya lacivert toz. İnsanlar, aşırı beyaz ya da ışıklı bir cisme baktıktan sonra geçici bir körlük oluşur. Bunu engellemek için çölde göze sürme çekerler; karlı yerlerde ise gözün altına kömür tozu sürerler. Sürmenin İsfahan'da bulunan köylerden birinin adı olduğu ve en iyi sürmenin burada çıktığı söylenir. Bu sebeple edebiyatta kühl-i İsfahânî tabiri çok geçer. Çoklukla sevgilinin ayağının tozuna benzetilir.

tûtiyâ gibi kaparlar ey gözüm nûru sabâ
gerd-i râhıñdan iletirse sıfâhândan yaña
(Sâfî: *Dîvân*: 6[b])

"Ey gözümün nuru, canımın canı, saba rüzgârı, senin yolunun toprağını İsfahan'a götürürse onu tûtiy gibi kapışırlar."

kıskanır kendi gözünden sürme-i hâk-i rehiñ
görmedikdir nergis-i bâg ey gül-i ter görmedik
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 112/4)

"Senin yolunun toprağının sürmesini kendi gözünden bile kıskanır; ey taze gül, bahçenin nergisi görmediktir görmedik!"

sürme-i hâk-i rehiñ k'âdem gözünden kıskanır
ağzıñ suyı akar gördükce çeşmim imrenir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 434/1)

"İnsan, senin ayak toprağının sürmesini gözünden kıskanır, gözüm de onu gördükçe ağzının suyu akar."

Ok ve Yay

tîr ü kemân, kavs,
hadeng, nevk, peykân

Kabza, çille, gez ve kiriş gibi bölümlerden oluşan yaylar, üzerlerine kaplanan sert kayın kabuğunun (toz) rengi sebebiyle *misk tozlu*, *altın tozlu*, *ak tozlu* ve *kızıl tozlu* diye adlandırılır. Ucundaki temren (peykân) ve kuyruğundaki tüylerle (yelek) oklar, öldürücülük vasfıyla söz konusu edilir. Sevgilinin kaşları şekil bakımından yaya, bakışları ve kirpikleri de sivrilik ve yaralayıcılık özellikleriyle oka benzetilir.

yoluñda ok gibi doğru değilsem ey kemân-ebrû
bükülsün derd-i mihnetle elif kaddim kemân olsun
(Lâedrî: *Mecmû'atü'l-Letâyif*: b. 500)

"Ey yay kaşlı, senin yolunda ok gibi dosdoğru değilsem elif gibi olan boyum belalarla bükülsün, yaya dönsün."

kaşlarıñ kavs-i kazâ her bir müjeñ tîr-i belâ
devr-i hüsnüñde kemân u tîre hâcet kalmadı
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 398/4)

"Kaşların kaza yayı, her bir kirpiğin bela oku; güzelliğinin devrinde oka ve yaya gerek kalmadı."

ey 'aceb ebrû musun yâ misk tozlu bir kemân
yâ melâhat burcunuñ garrâ hilâli sen misin
(Yakînî: *Dîvân*: g. 158/1)

"Acaba sen bir kaş mısın yoksa misk tozlu bir yay mı? Ya da güzellik burcunun parlak hilali sen misin?"

Hâce

Ahmet Talât Onay'a göre, konuşurken hoca, edebiyatta hâce şeklinde kullanılan bu sözün eski ve yeni anlamları şunlardır: 1. Zengin adam, 2. Muteber adam, efendi, 3. Müderris, medrese mensubu, 4. Mektep muallimi, 5. Tazim ifade için isimlerin başına getirilen unvan, 6. Tüccar anlamına da gelir. 7. Üfürükçü, 8. Vaiz, sofi, 9. Sahip anlamına da gelir. Para düşkünü bir tiptir.

terk et *necâtî* hâce-i dünyâ-peresti kim
kef geçme mâl üstüne verdi kemâl aña
(Necâtî: *Dîvân*: g. 11/6)

"A Necâtî, dünyaya tapan zengini terk et; [zira] ona mal üstüne 'kef geçme' kemal verdi."

niyyet eylerse ziyân vermeğe ey h^{v}âce hasûd
tîz tîğ ile anıñ başını kes kim ola sûd
(Zâtî: *Dîvân*: g. 127/1)

"Ey tüccar, rakib sana zarar vermeye niyet ederse onun başını keskin kılıçla kes ki kâr olsun."

devlet-i aşk ile biz genc-i murâda erdik
dehriñ ey hâce kamu dirhem ü dînârı saña
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 3/2)

"Ey tüccar, biz aşkın saadetiyle istek hazinesine kavuştuk; dünyanın bütün gümüşü, altını senin olsun."

Hindû

Hintli, Hindistanlı anlamındadır. Rengi siyahtır. Bu siyahlık Hintlilerin teninden ziyade sınıfı ile ilgilidir. Zühal yıldızı, rengi siyah olduğundan ve Hint diyarının hâkimi olmasından dolayı Hindû ile birlikte geçer. Hintliler eski dönemlerde gözcülük ve bekçilik yaptıklarından edebiyatta hep bu özellikleriyle anılırlar. Hintlilerin hain, korkak, misafir öldürücü ve hilebaz olmaları sebebiyle *hîle-i Hindû* tabiri kullanılır.

bir şehenşâh-ı kader-kadr ü kazâ-râdır k'olur
bâmına hindû zuhâl dergâhına çâker güneş
(Ahmed Paşa*: Dîvân*: k. 20/20)

"O kader kudretli hükmü kaza gibi geçerli bir sultandır ki Zühal onun [sarayı] damında bir Hintli, güneş ise kapısında bir hizmetçidir."

hindû-yı dil komañ der-i dil-dâra varmasın
ol tıflı korkutup kara bağrına sarmasın
(Meâlî*: Dîvân*: g. 182/1)

"Gönül Hindû'sunu bırakmayın, sevgilinin kapısına varmasın; o çocuğu korkutup kara bağrına sarmasın."

hâl-i siyâh gûşe-i gülzâr-ı hüsnde
bir hindûdur ki sünbülünü sâyebân tutar
(Âhî*: Dîvân*: g. 18/3)

"Siyah ben, güzellik gül bahçesinin köşesinde sünbül [gibi saçını] gölgelik eden bir Hintlidir."

Cemşîd

Cem, Cemşâsp, Cemşîdûn, Hûrçehr, Hûbreme

Pîşdâdî Hanedanı'nın dördüncü padişahıdır. Tehmûrs'un oğlu veya kardeşi veya kardeşinin oğlu olduğu ileri sürülmüştür. Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmüştür. Şarabı ilk o yapmıştır. Halkın şikâyetlerini dinlemek için Ferverdin ayının Hurmuzd gününde tahta çıktığı belirtilmektedir. Bu güne daha sonra 'nevruz' denmiştir. Edebiyatımızda Cemşîd daha çok şarap ile birlikte zikredilmiştir.

geleydi karşıña cem ey şeh-i diyâr-ı kerem
yasavuluñ aña der idi kim ıraktan dur
(Hayâlî: *Dîvân*: 7/k. 1/23)

"Ey cömertlik diyarının padişahı, Cem senin karşına gelseydi muhafızın ona 'Uzakta dur!' derdi."

lebiñsiz câm-ı cem cânâ dile zehr-i helâhildir
ruhuñsuz mihr ü meh cânâ kazâ-yı âsumânîdir
(Hayretî: *Dîvân*: g. 45/2)

"Ey can, dudağın olmazsa Cem'in kadehi gönüle öldürücü bir zehirdir; yanağın olmazsa güneş ile ay, gökyüzünün bir musibetidir."

murassa' câmlarla bir aceb şâhâne meclistir
düşünde görmedi cem böyle işret-hâne-yi zîbâ
(Bâkî: *Dîvân*: k. 27/5)

"Mücevherli kadehlerle hayranlık uyandıran, şahane/padişahlara yakışır bir meclis olmuştur; böyle süslü işret meclisini Cem düşünde görmemiştir."

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Kaynaklar

‘Adlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Yavuz Bayram: *Amasya’ya Vali Osmanlı’ya Padişah Bir Şair Adlî Sultan İkinci Bâyezid Hayatı-Şahsiyeti Şairliği Dîvânının Tenkitli ve Orijinal Metni*: Amasya [2]2009, 437 s. T.C. Amasya Valiliği, Yayın No: 28.

Âhî: *Dîvân*: Hazırlayan: Necati Sungur: *Âhî Divânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1994. XIV+223 s. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1617 Yayımlar Dairesi Başkanlığı, *Türk Klasikleri Dizisi* / 32.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Mehmet Atalay-Turgut Karabey: *Ahmed Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniyye*: Ankara 2000, XXIV+215 s., Akçağ Yayınları: 341; Kaynak Eserler: 91.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Hazırlayan: Mehmet Gümüşkılıç: İstanbul 2016, 268 s., Kapı Yayınları: 498.

Ahmed Cevdet: *Nevâdirü’l-Âsâr fî Mutâla‘ati’l-Eş‘âr*: Ahmed Cevdet [Recâ’izâde]: *Nevâdirü’l-Âsâr fî Mutâla‘ati’l-Eş‘âr*: Yayınlayan: Recâizâde Mustafa Şamil: Bulak 1870; Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Mehmet Sarı: Ankara 1998; XVI+416 s., Anıl Matbaa ve Ciltevi.

Ahmed Paşa: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Ahmed Paşa Divanı*: İstanbul 1966, XXI+406 s., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3726.

Akkuş, Metin: *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*: Erzurum [2]2007, 335 s., Fenomen Yayınları.

‘Âşık Çelebî: *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ*: [Yazılışı: [İstanbul] 1566]: Yayınlayan: G. M. Meredith-Owens: *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ or Tezkere of ‘Âşık Çelebi*: London 1971.

‘Atâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: Üzeyir Aslan: *İvaz Paşa Oğlu Atâyî*: İstanbul 2016, 324 s., Kriter Yayınevi.

‘Avnî: *Dîvân*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fatih Divanı ve Şerhi (Metin, Nesre Çeviri ve Şerh)*: İstanbul 2004, 260+[LIV] s., Eminönü Belediyesi.

‘Azmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Âdem Ceyhan: *On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı*: Manisa 2006, 175 s.

Bâkî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Sabahattin Küçük: *Bâkî Divanı*: Ankara 1994, XVII+472+3 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 601.

Bilgegil, Kaya: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*: İstanbul 1989, 360 s., Enderun Kitabevi, Enderun Yayınları: 26.

Canım, Rıdvan: *Divan Edebiyatında Türler*: Ankara 2012, 375 s., Grafiker Yayınları: 53.

Ceylan, Ömür: “Taşranın Altın Çiçeği Safran”, *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu’na ARMAĞAN-II: İstanbul 2005, XXVI, 1-13. s.

Coşkun, Menderes: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (Edebî Sanatlar Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma): İstanbul [3]2012, 368 s., Dergâh Yayınları: 379 Türk Edebiyatı - İnceleme: 43.

Çelebioğlu, Âmil: “Âb-ı hayât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1988, 1. c. 3[a]-4[a]. ss.

Çınar, Reyhan: *Hüseyin Ayvansarâyî’nin Eş‘ârnâme-i Müstezâd Adlı Eseri (1b-49b) Metin-İnceleme*: İstanbul 2007, IV+321 s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Dede Korkud: Mustafa S. Kaçalin: *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi Ḥikâyet-i Oğuz-nâme-i Ḳażan Bėg ve Gayrı* Metin ve Açıklamalar: İstanbul 2006, 406 s., Kitabevi.

Emîrek-zâde Mehmed Nâmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ahmet Yenikale: *[E]mîrek-zâde Mehmed Nâmi Dîvânı Metin, Dil İçi Çeviri ve Notlar*: Baskıda.

Emrî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ehmet] A[li] Yekta Saraç: *Emrî Divanı*: İstanbul 2002, 389 s., Eren Yayıncılık, Klasik Türk Edebiyatı Dizisi No: 1.

Figânî: *Dîvân*: Abdülkadir Karahan: *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*: İstanbul 1966, 18+XXX+214+29 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1181.

Fuzûlî: *Dîvân*: Metni baskıya hazırlayanlar: Kenan Akyüz-Süheyl

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Beken- Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur: *Fuzûlî Divanı*: Ankara 1990, 328+113 s., Akçağ Yayınları, Genel Yayın No: 51, Türk Klasikleri / Divanlar: 5.

Fuzûlî: *Leylâ ve Mecnūn*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn* (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar): İstanbul 2015, 744 s., Yelkenli Yayınevi, Yayın No: 3, Edebî Eserler: 3.

Gürer, Abdülkadir: "Divan Edebiyatında sürme ve Na'ilî'nin Bir Gazeli", *Türkoloji Dergisi*: 12. c. I. sy. 119-126. ss.

Hasan Ziyâ'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Müberra Gürgendereli: *Hasan Ziyâî Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2002, XIII+395 s., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2981, Yayımlar Dairesi Başkanlığı Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi / 440-155.

Hayâlî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ali Nihad Tarlan: *Hayâlî Bey Divânı*: İstanbul 1945, 24+450 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 277, Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3., Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Hayretî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmet Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: İstanbul 1981, XX1+448 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2868.

Hecrî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Hecrî Kara Çelebî Muhyiddîn Mehmed [ö. 1557]*: *Dîvân İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*: Ankara 2016, 213+34 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1197.

Helâkî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Helâkî Divan* Tenkitli Basım: İstanbul 1982, 207 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2979.

İbni Kemâl: *Dîvân*: Hazırlayan: Mustafa Demirel: *Dîvân Tenkidli Metin*: İstanbul 1996, XXXV+229+[3] s., Fakülteler Matbaası.

İshâk Çelebî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri: *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan* Tenkidli Basım: İstanbul 1989, 378 s., Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No: 15, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2.

Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: Hazırlayan: Muharrem Ergin: *Kadı Burhaneddin Divanı*: İstanbul 1980, XVII+543 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2244.

Karataş, Turan: *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 2011, 654 s.

Karlığa, H. Bekir: "Anâsır-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1991, 3. c. 149[b]-151[b]. ss.

Kemâl Paşa-zâde: *Tevârîh-i Âl-i Osmân*: Hazırlayan: Şerafettin Turan: *İbn Kemâl Tevârîh-i Âl-i Osmân* (Tenkidli Transkripsiyon), VII. Defter: Ankara 1957, 110+598 s., Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, 5.

Kurnaz, Cemal-Çeltik, Halil: *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: Ankara 2010, XII+434 s., H Yayınları: 26, Cemal Kurnaz Kitaplığı: 2.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki: *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1994, 175 s., Ötüken Yayınları: 280, Kültür Serisi: 85.

Levend, Agâh Sırrı: *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*: İstanbul [4]1984, 662 s., Enderun Yayınları: 6.

Me'âlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Me'âlî [ö. 942/1535-6] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar]: Baskıda.

Mecmû'atü'l-Letâyif: Duygu Aldemir: *Millî Kütüphane □ 1996'da Kayıtlı Mecmû'atü'l-Letâyif (İnceleme-Metin)*: İstanbul 2014, 256 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Mecmû'a-i Eş'âr: Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey 226.

Muallim Nâcî: *Edebiyat Terimleri - Istılâhât-ı Edebiyyye*: Hazırlayan: M[ehmet] A[li] Yekta Saraç: İstanbul 1996, 211 s., Risale Basın-Yayın LTD.

Münîrî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ersen Ersoy: *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2017, II+391 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3557 Kültür Eserleri Dizisi: 560.

Nâ'ilî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Halûk İpekten: *Nâilî-i Kadim Divanı*: İstanbul 1970, Millî Eğitim Basımevi.

Nâbî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Fuat Bilkan: *Nâbî Dîvânı II*: İstanbul 1997, 1349-659 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2947,

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Bilim ve Kültür Eserler Dizisi: 857, Türk Edebiyatı Dizisi: 33.

Nâşid: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Nâşid Dîvân*: Ankara 2009, 158 s., Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3193, Kültür Eserleri: 444. (e-kitap)

Necâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Necati Beg Divanı*: İstanbul 1963, [II]+XXVIII+557 s., Millî Eğitim Basımevi. II. Basım: İstanbul 1997, XV+557 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 592, Türk Edebiyatı Dizisi: 25.

Nedîm: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Muhsin Macit: *Nedim Divanı*: Ankara 1997, XLI+375+107 s., Akçağ Yayınları.

Nef'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Metin Akkuş: *Nef'î Dîvânı*: Ankara 1993, 355+74 s., Akçağ Yayınları.

Nev'î: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri: *Nev'î Divan*: İstanbul 1977, XX+607 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160.

Nev'î: *Nevâ-yı 'Uşşâk:* Semra Köse: "Nev'î'nin Üç Eseri Nevâ-yı 'Uşşâk, Faslun Fî Fazîleti'l-'Işk, Terceme-i Hadîs-i Erbain"; İstanbul 2001, 195 y., Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Nevres: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hüseyin Akkaya: *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı İnceleme, Tenkitli Metin ve Tıpkıbasım (1. Kısım: İnceleme)*: Yayınlayanlar: Şinasi Tekin – Gönül Alpay Tekin, Harvard 1995, XIV+169 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 31, Türkçe Kaynaklar: XXVIII.

Nizâmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Halûk İpekten: *Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânı*: Ankara 1974, 291 s., Ankara Üniversitesi Yayınları: No: 208, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 44, Araştırma Serisi No: 35.

Onay, Ahmet Talât: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: Hazırlayan: Cemâl Kurnaz: İstanbul 2009, 704 s., H Yayınları: 21, Cemâl Kurnaz Kitaplığı: 1.

Öbek, Ali İhsan: "'Habis Bir Tür Yılan' ve 'Karşıt Yıldız' Olarak *Rakîb* 1", *Gazi Türkiyat:* Ankara 2009, 5. sy. 1-32. ss.

Özkan, Ömer: *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XVI. Yüzyıl)*: İstanbul 2007, XXII+669 s., Kitabevi: 310.

Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1993, 1. c. 870 s.; II. c. 784 s.; III. c. 670 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2505, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 646, Sözlük Dizisi: 2.

Pervâne Beg: *Mecmû'a-i Nezâ'ir*: Kamil Ali Gıynaş: Eskişehir 2014, 1. c., 992 s.; 2. c., 992 s.; 3. c., 992 s., Eskişehir Valiliği, Akademik Kitaplar: 81/1.

Pervane Bey Mecmuası: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 406.

Rahîkî: *Şiirler*: Ömer Zülfe: "Rahîkî ve Şiirleri"; *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi The Journal of Turkish Cultural Studies*: İstanbul 2009, 21. sy., 171-198. s.

Sâfî: *Dîvân-ı Sâfî*: İsmail E[rol] Erünsal Kitaplığı.

Saraç, M[ehmet] A[li] Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: İstanbul [5]2007, 326 s., 3F Yayınevi, Yayın No: 32.

Serâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: İbrahim Kolunsağ*: Serâyî Dîvânı (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*: İstanbul 2017. 576 s., Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Süheylî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ahmut] Esat Harmancı: *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân*: Ankara 2007, 441 s., Akçağ Yayınları / 861, Divanlar / 14.

Ş. Yahyâ: *Dîvân*: Hazırlayan: Hasan Kavruk: *Şeyhülislâm Yahya Divanı*: Ankara 2001, XLI+509 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3557, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1255, Divanlar Dizisi: 13.

Şem'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Murat A[li] Karavelioğlu: *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*: İstanbul 2014, 362 s., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 27.

Şemseddin Sâmî: *Kamus-ı Türkî*: Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan: Ankara 2010, 1370 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 1001.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîbe'e Dair*: İstanbul 1995, XIII+95 s., Enderun Yayınları: 44.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut*

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Zâhid Hakkında: İstanbul 1996, XIX+83+[IX] s., Enderun Yayınları: 49.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Antolojisi*: İstanbul 1999 (Kasım), XIII+[3]+674 s., Yapı Kredi Yayınları: 1287.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2* Bâb-Çüşt Eri: İstanbul 2017, 591 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu I* Âb-Azrâil: İstanbul 2016, 519 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şeyh Gâlib: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Abdulkadir Gürer: *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1993, LXXVIII+770 s., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: [Hazırlayan:] Kemâl Edip Kürkçüoğlu: İstanbul 1973, 184 s., Enderun Yayınları: 3.

Tefazzülî, Ahmet: "Enûşîrvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1995, 11. c. 255[a]-[c]. ss.

The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelib, with a Critical Edition of His Dîvân: by. İsmail E. Erünsal: İstanbul 1983, cxxxv+523 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3103.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: 6. c., İstanbul 1986, 556+27 s., Hazırlayanlar: Ezel Erverdi ve (ötekiler), Dergâh Yayınları.

Türkçe Sözlük: Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın vd.: Ankara [11]2011, xxx+2763 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

Uzun, Mustafa: "Bedahşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1992, 5. c. 292[b]-293[a]. ss.

Uzun, Mustafa: "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2000, 21. c. 272[c]-273[c]. ss.

Uzun, Mustafa: "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 28. c., 265-268. ss.

Ünver, İsmail: "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 2004, 29. c. 322[c]-324[b]. ss.

Vahyî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: Ankara 2017, iii+321 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3186, Kültür Eserleri: 437.

Vusûlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]: Ankara 2015, 319 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1136.

Yahyâ Beg: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım:* İstanbul 1977, XV+[1]+646 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2233.

Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: İstanbul 1962, 143 s., İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 2.

Yakînî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Yakînî [ö. 1568] Dîvân*: Ankara 2009, 268 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3187, Kültür Eserleri: 438., ISBN: 978-975-17-3418-1.

Yanpınar, Ahmet: *Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti*: İstanbul 1993, II+156 s., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü,* Kabalcı Yayınevi, 1. bs., İstanbul 2008, 814 s.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1968, 1. c. XXXII+496 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1970, II. c. 1-502 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayanlar:] Mehmed Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1987, III. c. [II]+1+527 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3369.

Zülfe, Ömer: *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde* Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler: İstanbul 2011, 263 s., Bilge Kültür Sanat.

Dizin

Âb-ı Hayât 168
Ağız 132
Âh 142
Ankâ 188
Aruz 14
Âşık 112
Aşk 110
Ay 162
Ayna 200
Ayrılık 126

Bâd-ı Sabâ 170
Belâgat 62
Beyt 22
Boy 130
Bülbül 186

Cemşîd 210
Cinas 82

Çâr Yâr 100

Deniz 192
Dîvân 38
Dîvâne 122
Dört Unsur 166
Dudak 134

Felek 160
Ferhâd 108
Fesâhat 64

Gam 144
Gazel 28
Gonca 178
Gönül 124
Göz 138
Gözyaşı 146
Gül 174
Gülzâr 176
Güneş 164

Hâce 206
Hamse 42
Hece 94
Hızır 98
Hindû 208
Hüsn-i Ta'lîl 76
Hüsrev ü Şîrîn 106
Hz. Muhammed(sas.) 96

İmale 50
İnci 194
İrsâl-i Mesel 80
İstiare 68

Kadeh 152
Kafiye 46
Kasîde 26
Kıta 34
Kinaye 70
Koku 172
Kûy 140

La'l 196
Lâle 182
Leff ü Neşr 78
Leylâ-Mecnûn 104

Mahlas 44
Mecaz 66
Meclis 154
Mecmua 40
Med 52
Mersiye 60
Mesnevi 24
Meyhane 156
Mısra 20
Musammat 30
Mübâlağa 74
Münacat 58
Müstezad 32

Na't 56
Nazım 18
Nesir 16
Ney 198

Ok ve Yay 204

Ölüm 148

Pervane ve Mum 158

Rakib 120
Redif 48
Rind 116
Rübâî 36

Saç 136
Safran 184
Servi 180
Sevgili 114
Sihr-i Helâl 92
Sürme 202

Şarap 150
Şeytân 102
Şiir 12

Tecâhül-i Ârif 86
Telmih 88
Teşbih 90
Tevhîd 54
Tevriye 72
Tezad 84
Tûtî 190

Vuslat 128

Zahid 118

©©

OTTO©OTTO

OTTO©OTTO